

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

© Ministerstwo Sprawiedliwości, www.gov.pl/web/sprawiedliwosc [Translation already published on the official website of the Polish Ministry of Justice] Permission to re-publish this translation has been granted by the Polish Ministry of Justice for the sole purpose of its inclusion in the Court's database HUDOC

© Ministerstwo Sprawiedliwości, www.gov.pl/web/sprawiedliwosc [Tłumaczenie zostało już opublikowane na oficjalnej stronie Ministerstwa Sprawiedliwości] Zezwolenie na publikację tego tłumaczenia zostało udzielone przez Ministerstwo Sprawiedliwości wyłącznie w celu zamieszczenia w bazie Trybunału HUDOC

SEKCJA CZWARTA
SPRAWA BEHAR I GUTMAN PRZECIWKO BULGARII
(skarga nr 29335/13)

*Niniejsza wersja została sprostowana w dniu 4 marca 2021 r.
na podstawie Reguły 81 Regulaminu Trybunału*

WYROK

Artykuł 14 (+ art. 8) • Dyskryminacja • Życie prywatne • Niewywiązanie się przez sądy krajowe z pozytywnego obowiązku przyznania skarżącym Żydom zadośćuczynienia w związku z antysemickimi wypowiedziami lidera partii politycznej • Artykuł 8 znajdujący zastosowanie, gdy negatywne skutki wypowiedzi osiągnęły „pewien poziom” lub „próg dotkliwości”, biorąc pod uwagę cechy grupy, treść wypowiedzi oraz ich formę i kontekst • Brak sprawiedliwej równowagi między konkurencyjnymi interesami w sprawie, z należytym uwzględnieniem orzecznictwa Trybunału

STRASBURG

16 lutego 2021 r.

OSTATECZNY

16/05/2021

Wyrok stał się ostateczny zgodnie z art. 44 ust. 2 Konwencji. Może podlegać korekcie wydawniczej.

W sprawie Behar i Gutman przeciwko Bułgarii

Europejski Trybunał Praw Człowieka (Sekcja Czwarta), zasiadając jako Izba w składzie:

Tim Eicke, *Przewodniczący*,
Armen Harutyunyan,
Georges Ravarani,
Gabriele Kucsko-Stadlmayer,
Jolien Schukking,
Ana Maria Guerra Martins, *sędziowie*,
Maija Rousseva, *sędzia ad hoc*,

oraz Ilse Freiwirth, *Zastępczyni Kanclerza Sekcji*,

mając na uwadze:

skargę (nr 29335/13) przeciwko Republice Bułgarii wniesioną do Trybunału 23 kwietnia 2013 r. na podstawie art. 34 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności („Konwencja”) przez dwie obywatelki Bułgarii: p. Gabrielę Aron Behar i p. Katrinę Borisową Gutman („skarżące”);

decyzję o przeprowadzeniu postępowania w tej sprawie wraz z postępowaniem w sprawie *Budinova i Chaprazov przeciwko Bułgarii* (nr 12567/13);

decyzję o zakomunikowaniu rządowi bułgarskiemu („Rząd”) sprawy dotyczącej zarzucanej odmowy przyznania przez władze bułgarskie zadośćuczynienia skarżącym w związku z różnymi publicznymi oświadczeniami Volena Siderova w odniesieniu do ludności żydowskiej oraz o uznaniu pozostałej części skargi za niedopuszczalną;

obserwacje przedstawione przez pozwany Rząd i przedłożone w odpowiedzi przez skarżące;

uwagi przedstawione przez organizację pozarządową Greek Helsinki Monitor, której udzielono zezwolenia na interwencję w sprawie w charakterze strony trzeciej,

odnotowując wyłączenie z udziału w sprawie p. Yonko Grozeva, sędziego wybranego w odniesieniu do Bułgarii oraz wynikłą z tego decyzję Wiceprzewodniczącego Sekcji o wyznaczeniu Maiji Roussevej sędzią *ad hoc* w sprawie,

obradując na posiedzeniu niejawnym 15 grudnia 2020 r.,

wydaje następujący wyrok, który w tym dniu został przyjęty:

WPROWADZENIE

1. Sprawa dotyczy przede wszystkim zarzutu, na podstawie art. 8 i art. 14 Konwencji, że oddalając skargę wniesioną na podstawie przepisów antydyskryminacyjnych przez skarżące – obywatelki bułgarskie żydowskiego pochodzenia etnicznego – gdzie domagały się one wydania nakazu sądowego przeciwko znanemu dziennikarzowi i politykowi,

zobowiązującego go do: a) publicznego przeproszenia za liczne wygłoszone przez niego publicznie wypowiedzi o charakterze antysemickim, oraz b) powstrzymania się od wygłaszania takich wypowiedzi w przyszłości, sądy bułgarskie uchybiły swojemu pozytywnemu obowiązkowi zapewnienia poszanowania „życia prywatnego” skarżących.

STAN FAKTYCZNY

2. Skarżące urodziły się odpowiednio w 1972 r. i 1968 r. Mieszkają w Płowdiwie. Początkowo reprezentowała ich M. Ilieva, a następnie A. Kachaunova – obie to prawniczki praktykujące w Sofii i w czasie istotnym dla sprawy współpracujące z bułgarskim Komitetem Helsińskim.¹

3. Rząd bułgarski („Rząd”) był reprezentowany przez swoją pełnomocniczkę p. I. Stanchevą-Chinową z Ministerstwa Sprawiedliwości.

I. KONTEKST SPRAWY

4. Ataka to bułgarska partia polityczna założona w kwietniu 2005 r. W wyborach parlamentarnych przeprowadzonych 25 czerwca tego samego roku partia ta uzyskała 8,14% oddanych głosów i zdobyła dwadzieścia jeden mandatów w dwustu czterdziestoosobowym parlamencie Bułgarii. W wyborach parlamentarnych przeprowadzonych w 2009 r. Ataka uzyskała 9,36% oddanych głosów i ponownie zdobyła dwadzieścia jeden mandatów. W wyborach parlamentarnych w 2013 r. uzyskała 7,30% oddanych głosów i zdobyła dwadzieścia trzy mandaty. W wyborach parlamentarnych w 2014 r. uzyskała 4,52% oddanych głosów i zdobyła jedenaście mandatów. Do wyborów parlamentarnych w marcu 2017 r. przystąpiła w ramach trójpartyjnej koalicji Zjednoczeni Patrioci, która uzyskała 9,31% oddanych głosów i zdobyła osiem z dwudziestu siedmiu mandatów koalicji. W maju 2017 r. Zjednoczeni Patrioci weszli w koalicję z GERB, partią polityczną posiadającą wówczas największą liczbę mandatów w parlamencie, i utworzyli z nią wspólny rząd; Zjednoczeni Patrioci otrzymali trzy stanowiska ministerialne, z czego jedno przypadło partii Ataka. W wyborach do Parlamentu Europejskiego w maju 2019 r. Ataka uzyskała 1,07% oddanych głosów i nie zdobyła żadnego mandatu. Ataka ma swój własny kanał telewizyjny, który regularnie nadaje program uderzający w mniejszości etniczne i cudzoziemców (zob. par. 41 *in fine* poniżej).

5. Lider partii, Volen Siderov, jest posłem do parlamentu z ramienia Ataki od 2005 r. Wcześniej pracował jako dziennikarz: na początku lat 90. był redaktorem naczelnym dziennika „*Demokratsia*”, następnie na początku lat 2000. był felietonistą dziennika „*Monitor*”, a później pełnił funkcję

¹ Sprostowanie z 4 marca 2021 r. Wcześniejsze brzmienie zdania: „Reprezentowała ich pani A. Kachaunova, prawniczka praktykująca w Sofii i współpracująca z bułgarskim Komitetem Helsińskim”.

prezentera codziennego programu telewizyjnego „Ataka”, nadawanego przez stację telewizyjną SKAT. We wrześniu 2006 r. kandydował w wyborach prezydenckich. W pierwszej turze głosowania zajął drugie miejsce, uzyskując 21,5% oddanych głosów, a w drugiej turze przegrał z urzędującym prezydentem Georgijem Parvanovem stosunkiem głosów 24,05% do 75,95%. W lutym 2011 r. V. Siderov ponownie ogłosił swoją kandydaturę w nadchodzących wyborach prezydenckich. W pierwszej turze głosowania, która odbyła się 23 października 2011 r., uzyskał 3,64% oddanych głosów. Po wyborach parlamentarnych w 2017 r. (zob. par. 4 powyżej) V. Siderov został przewodniczącym ugrupowania parlamentarnego Zjednoczeni Patrioci, ale w lipcu 2019 r. został usunięty z tego stanowiska i wykluczony z ugrupowania parlamentarnego wraz z dwoma innymi posłami Ataki. Ataka zachowała jednak stanowisko ministerialne, które posiadała w rządzie koalicyjnym (zob. par. 4 powyżej).

6. Skarżące opisały Atakę jako „partię ksenofobiczną” i stwierdziły, że Volen Siderov w swojej karierze dziennikarskiej i politycznej systematycznie angażował się w skrajną propagandę antymniejszościową poprzez swoje książki, swoje artykuły w *Monitorze*, a następnie swój program telewizyjny, z którego uczynił swoją platformę polityczną.

7. Dalsze informacje na temat działalności i deklaracji politycznych Ataki można znaleźć w *Karaahmed przeciwko Bułgarii* (nr 30587/13, §§ 7-27, 24 lutego 2015 r.).

II. POSTĘPOWANIE NA PODSTAWIE USTAWY O OCHRONIE PRZED DYSKRYMINACJĄ Z 2003 R.

8. W styczniu 2006 r. skarżące wraz z szesnastoma innymi osobami, jak również sześćdziesięcioma sześcioma organizacjami pozarządowymi, wszczęły przeciwko p. Siderowowi postępowanie na podstawie art. 5 Ustawy o ochronie przed dyskryminacją z 2003 r. („ustawa z 2003 r.” – zob. par. 27 poniżej). Zarzuciły one, że liczne publiczne oświadczenia wygłoszone przez niego wyczerpywały znamiona nękania oraz podżegania do dyskryminacji Romów, Turków, Żydów, katolików i mniejszości seksualnych. Skarżący w tej sprawie twierdzili między innymi, że każdy z nich – jako członek mniejszości – został osobiście dotknięty tymi wypowiedziami; oparli również swoje roszczenia wobec p. Siderova na art. 32 § 1 Konstytucji (zob. par. 24 poniżej), gwarantującym ochronę przed naruszeniem godności jednostki.

9. Sąd Rejonowy w Sofii podzielił sprawę na osiem odrębnych spraw ze względu na konkretne rodzaje dyskryminacji zarzucane przez każdą grupę powodów. Sprawa dwóch skarżących – będących osobami pochodzenia żydowskiego – dotyczyła przede wszystkim wypowiedzi p. Siderova na temat Żydów i Holocaustu.

A. Wypowiedzi V. Siderova będące przedmiotem sporu w sprawie skarżących

10. W swoim pozwie skarżące stwierdziły, że kilka fragmentów dwóch książek autorstwa V. Siderova wyczerpywało znamiona nękania i podżegania do dyskryminacji ze względu na żydowskie pochodzenie etniczne lub religię. Skarżące domagały się wydania wobec V. Siderova sądowych nakazów zaprzestania wygłaszania takich wypowiedzi oraz przywrócenia *status quo ante* poprzez publiczne przeproszenie za swoje wypowiedzi.

11. Skarżące powołały się w szczególności na następujące fragmenty książki p. Siderova zatytułowanej *Potęga mamony*, która została wydana w Sofii w 2004 r.:

„(...) aż do [czasów] Chrystusa judaizm był permanentnym wyrzekaniem się Boga na rzecz mamony (...)” (str. 28).

„[Judaizm] (...) jest filozofią elitarną, ksenofobiczną, rasistowską i teomachiczną” (str. 42)

„Zdumiewająca jest demagogia autorów, którzy traktują świecki rabunek chrześcijan przez Żydów jako drobiazg. (...) [W]szędzie na kontynencie europejskim Żydzi zachodzili władcom za skórę, popychali ich ku wojnom i kataklizmom, by ci zaczęli pilnie potrzebować pieniędzy...” (str. 58).

„(...) Ludobójstwo Rosjan, Bułgarów i innych narodów prawosławnych było dokonywane na bezpośrednie polecenie talmudycznych kręgów zachodnich, na czele których stała rodzina Rothschildów. To ludobójstwo obejmowało nie tylko bezpośrednią eksterminację poprzez wojny, „rewolucje” i terroryzm (który od wieków jest znakiem firmowym judaizmu). To ludobójstwo odbywało się także poprzez wyrachowaną i konsekwentną grabież pieniędzy i zasobów narodów chrześcijańskich (...)” (str. 135).

„(...) Światopogląd talmudyczny to: zniewolenie (...)” (str. 143).

„(...) Podstawą światopoglądu judaistycznego, talmudycznego jest elitaryzm. Obejmuje on przekonanie, że okradanie „innych” – nie-Żydów - jest raczej zasługą, a nie grzechem. Że zrujnowanie go jest raczej dobrym uczynkiem, a nie grzechem. (...)” (str. 147).

„(...) Carat i religia prawosławna były znienawidzone przez żydowską oligarchię bankową w Londynie i Nowym Jorku i ofiarowała wystarczająco dużo pieniędzy, aby umożliwić likwidację swych głównych wrogów – Kościoła chrześcijańskiego i monarchii typu bizantyjskiego. Zlikwidować Państwo Ducha, aby mogło zatriumfować królestwo mamony. (...)” (str. 156).

12. Skarżące powołały się również na następujące fragmenty drugiego wydania innej książki p. Siderova, zatytułowanej *Bumerang zła*, opublikowanego w Sofii w 2002 r.:

„(...) «Rozstrzelać te gnidy na miejscu!» brzmiał rozkaz Uljanowa do komisarza wojennego Lwa Bronsteina-Trockiego. A rosyjski Żyd-mason, członek loży Grand Orient, wykonał ten rozkaz z sadystycznym zadowoleniem. (...)” (str. 72).

„(...) Kto to jest? Kto będzie cieszył się ze śmierci milionów chrześcijan? Używając jednocześnie jako narzędzia rzekomo innych „chrześcijan” – pionków z tych samych

WYROK W SPRAWIE BEHAR I GUTMAN PRZECIWKO BULGARII

krajów, w których akcja ma miejsce? Ci, którzy mniemają [смятам], że zostali wybrani do rządzenia światem. Którzy dawno temu wyrzekli się Boga i [teraz] kłaniają się jego wrogowi. Którzy stworzyli najdoskonalszą szowinistyczną i rasistowską doktrynę na świecie – judaizm. To są synowie „Izraela” – tego, który zмага się z Bogiem, w tłumaczeniu bułgarskim. (...)” (str. 75).

„(...) Liczbę ofiar żydowsko-bolszewickiego terroru szacuje się na ponad 100 milionów w całym okresie władzy sowieckiej. (...)” (str. 93).

„(...) Dlaczego dziś nikt nie mówi o ludobójstwie dokonany przez żydowski establishment na sześćdziesięciu sześciu milionach Rosjan w ciągu siedemdziesięciu lat komunizmu? (...) W 1918 r. rząd sowiecki składał się z dwudziestu dwóch osób, z których osiemnaście było Żydami, jeden Gruzinem, jeden Ormianinem, a dwóch Rosjanami. Decyzję o zdziesiątkowaniu narodu rosyjskiego podjęli nie-Rosjanie. (...)” (str. 113).

„(...) Zniewolenie innych ludzi było przez wieki najwyższym celem żydowskiej elity światowej. (...)” (str. 156).

„(...) Kłamstwa o „komorach gazowych”, w których eksterminowano miliony Żydów, są również poparte danymi brytyjskiego wywiadu. (...)” (str. 169).

„(...) Wykorzystując legendę „Holokaustu” Żydzi czerpali ze świata ogromne korzyści. (...) Kłamstwo „Holokaustu” jest również bardzo lukratywne. Jak podaje *Der Spiegel* (numer 18 z 1992 r.), od 1952 r. Republika Federalna Niemiec wypłaciła żydowskim organizacjom syjonistycznym łącznie 85,4 miliarda marek niemieckich! (...)” (str. 170).

„(...) Najpotężniejszy instrument prania mózgu - telewizja – jest monopolem trzech mężczyzn – Żydów Isnera, Levina i Rotsteina. CNN już dawno przestała być własnością Teda Turnera; jej właścicielem jest Levin. (...)” (str. 205).

13. Skarżące powołały się ponadto na następujący fragment pierwszego wydania tej samej książki, opublikowanego również w 2002 r. w Sofii:

„(...) To właśnie wtedy pojawił się załączek wielkiego oszustwa zwanego „Holokaustem” – wersji [historii, według której] 6 000 000 Żydów zagazowano i spalono w piecach hitlerowskich obozów koncentracyjnych. (...)” (str. 169).

14. Wreszcie, skarżące powołały się na następujące fragmenty dwóch publicznych wystąpień p. Siderova:

Przemówienie na wiecu przedwyborczym Ataka w Burgas 22 czerwca 2005 r.

„(...) Nie dla cyganizacji Bułgarii. Nie dla turkizacji Bułgarii. (...)”

Nareszcie Bułgarzy będą mieli swoją reprezentację w Parlamencie. Nie będzie on tylko tylko pełen pederastów, Cyganów, Turków, cudzoziemców, Żydów i wszystkich innych, ale będzie się składać tylko i wyłącznie z Bułgarów! Którzy będą bronić honoru, godności i interesów Bułgarów. (...)”

(...) Powiemy, że Bułgaria nie pozwoli sobie na to (...) by stać się turecką prowincją. Nie pozwoli sobie na to, by stać się państwem cygańskim. Nie pozwoli sobie stanie się żydowską kolonią. Ani jakąkolwiek inną kolonią. (...)”

Przemówienie podczas pierwszej sesji nowo wybranego Parlamentu 11 lipca 2005 r

„(...) Oto, co miałem do powiedzenia: Bułgaria ponad wszystko – Bułgaria dla Bułgarów!”

B. Przebieg postępowania w sprawie skarżących

1. W pierwszej instancji

15. W dniu 10 lutego 2009 r. Sąd Rejonowy w Sofii oddalił powództwo skarżących. Uznał on, że nie wykazano, jakoby p. Siderov, wygłaszając przedmiotowe oświadczenia (których autorstwo nie zostało zakwestionowane), dążył do naruszenia ich godności lub czci albo do stworzenia zastraszającej, wrogiej czy obraźliwej atmosfery. Nie wykazano również, że umyślnie zachęcał, instruował lub nakłaniał kogokolwiek do dyskryminacji, ponieważ nie udowodniono, że jego wypowiedzi mogły negatywnie wpłynąć na osoby, przed którymi się wypowiadał. Istotnie, w swoim przemówieniu przed nowo wybranym parlamentem wypowiedział słowa „Bułgaria ponad wszystko – Bułgaria dla Bułgarów!” Ale skarżące były również obywatelkami Bułgarii, niezależnie od ich tożsamości etnicznej. Nie udowodniono ponad wszelką wątpliwość, że p. Siderov nie korzystał jedynie ze swojej swobody wyrażania opinii, pisemnie i ustnie, ale podlegał do dyskryminacji. Nie wykazano również, że jego wypowiedzi spowodowały, że którykolwiek z ich odbiorców traktował skarżące mniej korzystnie niż innych ze względu na ich pochodzenie etniczne. Nie było zatem znamion nękania lub nawoływania do dyskryminacji (zob. peш. OT 10.02.2009 г. по гр. д. № 2855/2006 г., CPC).

2. Apelacja skarżących

16. Skarżące oraz inny powód w sprawie wnieśli apelację do Sądu Miejskiego w Sofii, argumentując, że ustalenia sądu pierwszej instancji nie odzwierciedlały rzeczywistości i były arbitralne. Sąd w istocie przyznał oko na intencje stojące za skrajnie antysemitickimi wypowiedziami p. Siderova. Było to tym bardziej rażące, że był on politykiem znanym z antymniejszościowej agitacji. Podobnie nieadekwatne było stwierdzenie, że jego wypowiedzi nie mogły wpłynąć na opinię publiczną. Skoro lider partii politycznej, który zajął drugie miejsce w wyborach prezydenckich, nie mógł wywierać takiego wpływu poprzez swoje książki, publiczne wystąpienia i przemówienia w parlamencie, to tym bardziej nie mógł tego zrobić nikt inny. Sąd błędnie przyjął również, że nękanie wymaga zarówno zamiaru, jak i skutku; w rzeczywistości konieczne jest zastosowanie tylko jednego z nich. Nie było też prawdą, jakoby „podżeganie” zakładało konkretne rezultaty. Nie można było uznać, że p. Siderov w sposób uprawniony skorzystał z prawa do wolności wypowiedzi. Zgodnie z prawem Unii Europejskiej i orzecznictwem

Trybunału w Strasburgu, wypowiedzi rasistowskie i antysemickie oraz negowanie Holokaustu nie były chronionymi formami wypowiedzi.

17. W dniu 20 grudnia 2010 r. Sąd Miejski w Sofii utrzymał w mocy wyrok sądu niższej instancji. Uznał, że oceniając, czy kwestionowane wypowiedzi naruszały ustawę z 2003 r., należy mieć na uwadze, że każda ze stron powoływała się na podstawowe prawa zagwarantowane Konstytucją i umowami międzynarodowymi – mianowicie, z jednej strony na prawo do czci i godności, a z drugiej – na prawo do wyrażania opinii. Sąd dokonał dość szczegółowego przeglądu orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego dotyczącego równowagi, jaką należy zachować między tymi prawami, i zauważył, że orzecznictwo Trybunału w Strasburgu na gruncie art. 10 Konwencji rozróżnia obronę niepopularnych i obraźliwych idei od wezwań do nienawiści lub przemocy.

18. Sąd stwierdził następnie, że nie ma dowodów na to, że p. Siderov dążył do naruszenia czci lub godności skarżących z powodu ich tożsamości etnicznej. Jego wypowiedzi wyrażały raczej jego przekonania na tematy, które w jego ocenie miały znaczenie społeczne i nie miały na celu wzniesienia nienawiści, przemocy czy napięć. Prawdą było, że jego wypowiedzi zawierały negatywne oceny, które mogły szokować lub obrażać. Nie było to jednak wystarczające do ograniczania jego swobody wypowiedzi poprzez uznanie ich za niezgodne z prawem i stanowiące nawoływanie do nękania lub dyskryminacji.

19. Sąd uznał ponadto, że tylko wypowiedzi skierowane przeciwko dobrze zdefiniowanej grupie osób lub konkretnej osobie mogą być uznane za wypowiedzi godzące w prawa innych osób. Nie miało to miejsca w przypadku kwestionowanych wypowiedzi. Ich celem nie był nikt konkretny – a tym bardziej skarżący. Były one raczej skierowane do ogółu społeczeństwa (i głoszone w taki sposób, aby zwrócić uwagę społeczeństwa) i przedstawiały poglądy p. Siderova w sprawach politycznych, historycznych, religijnych i etnicznych. Nie udowodniono, że miał on zamiar naruszyć godność lub cześć skarżących, bądź tworzyć zastraszającą, wrogą lub obraźliwą atmosferę. Nie wykazano również, by umyślnie zachęcał, instruował czy nakłaniał kogokolwiek do dyskryminacji. Dotyczyło to również stwierdzeń zawartych w jego książkach. Nie było dowodów, że którekolwiek z jego publicznych wystąpień – w szczególności wystąpienie na wiecu w Burgas – spowodowało, że ich słuchacze traktowali skarżące mniej przychylnie ze względu na ich pochodzenie etniczne. Jeśli chodzi o jego wypowiedź w parlamencie, to nie mogła ona mieć wpływu na skarżące, ponieważ one również były obywatelkami Bułgarii, niezależnie od ich tożsamości etnicznej. Nie można było uznać tego za wezwanie do nierównego traktowania, ponieważ członkowie wszystkich grup etnicznych w Bułgarii byli obywatelami bułgarskimi.

20. Sąd Miejski w Sofii podzielił zatem stanowisko sądu pierwszej instancji, że nie było znamion nękania ani podżegania do dyskryminacji (zob. реш. № 2935 от 20.12.2010 г. по гр. д. № 80/2010 г., СГС).

3. Skarga kasacyjna skarżących do Najwyższego Sądu Kasacyjnego.

21. Skarżące wraz z innym powodem w sprawie wniosły skargę kasacyjną w kwestiach prawnych. Ponownie podkreśliły m.in., że zgodnie z orzecznictwem Trybunału w Strasburgu mowa nienawiści i zaprzeczanie Holokaustowi nie są chronionymi formami wypowiedzi, a p. Siderov jako polityk mógł rzeczywiście wpływać na opinię publiczną.

22. W dniu 15 listopada 2012 r. Najwyższy Sąd Kasacyjny odmówił przyjęcia skargi do rozpoznania. Sąd zauważył, że pojęcia nękania i podżegania do dyskryminacji zostały wyczerpująco zdefiniowane w ustawie z 2003 r. Znaczenie odpowiednich przepisów było jasne, a skarżące nie powołały się na żadne niespójne orzecznictwo dotyczące tej kwestii. Jego własne orzecznictwo dotyczące art. 4 i art. 5 ustawy było utrwalone i nie wymagało ponownej oceny w świetle jakichkolwiek nowych zdarzeń (zob. опр. № 1215 от 15.11.2012 г. по гр. д. № 533/2012 г., БКС, IV г. о.).

ODPOWIEDNIE RAMY PRAWNE

I. PRAWO BULGARSKIE

A. Przepisy konstytucyjne

23. Art. 6 § 2 Konstytucji z 1991 r. gwarantuje równość wobec prawa w następujący sposób:

„Wszyscy obywatele są równi wobec prawa. Prawa i przywileje nie mogą być ograniczane ze względu na rasę, narodowość, tożsamość etniczną, płeć, pochodzenie, religię, wykształcenie, poglądy, przekonania polityczne lub status osobisty, społeczny lub majątkowy.”

24. Artykuł 32 § 1 Konstytucji gwarantuje prawo do ochrony życia prywatnego i godności jednostki w następujący sposób:

„Życie prywatne obywateli jest nienaruszalne. Każdy ma prawo do obrony przeciwko bezprawnej ingerencji w jego prywatne ... życie i rodzinne oraz przeciwko naruszaniu jego czci, godności lub dobrego imienia.”

25. Art. 39 § 1 Konstytucji stanowi, że każdy ma prawo do wyrażania opinii oraz ich upowszechniania za pomocą słów (pisemnie lub ustnie), dźwięków lub obrazów, a także w jakikolwiek inny sposób. Zgodnie z art. 39 § 2 prawo to nie może być „wykonywane w sposób godzący w prawa i dobre imię innych osób ani w celu nawoływania do (...) wrogości lub przemocy wobec kogokolwiek”.

B. Ustawa o ochronie przed dyskryminacją z 2003 r

1. Zakaz dyskryminacji i nękania

(a) Przepisy ustawowe

26. Ustawa o ochronie przed dyskryminacją została uchwalona w 2003 r. i weszła w życie z dniem 1 stycznia 2004 r. Artykuł 4 ust. 1 zakazuje wszelkiej bezpośredniej lub pośredniej dyskryminacji ze względu na płeć, rasę, narodowość, pochodzenie etniczne, genotyp, obywatelstwo, pochodzenie, religię lub wyznanie, wykształcenie, przekonania, przynależność polityczną, status osobisty lub społeczny, niepełnosprawność, wiek, orientację seksualną, stan cywilny lub majątkowy, bądź z jakichkolwiek innych przyczyn określonych w ustawie lub w umowie międzynarodowej, której Bułgaria jest stroną.

27. Zgodnie z art. 5 za dyskryminację uznaje się nękanie z któregośkolwiek z powodów wymienionych w art. 4 ust. 1 – jak również molestowanie seksualne lub podżeganie do dyskryminacji, prześladowania i segregacji rasowej.

28. Ustęp 1 pkt 1 przepisów dodatkowych do ustawy z 2003 r. definiuje „nękanie” jako niepożądane zachowanie motywowane przyczynami wymienionymi w art. 4 ust. 1 – wyrażone czy to przez gesty fizyczne, słowa czy w inny sposób – mające na celu naruszenie lub skutkujące naruszeniem godności osób, których dotyczy, oraz stworzenie zastraszającej, wrogiej, poniżającej, upokarzającej lub obraźliwej atmosfery. Ustęp 1 pkt 5 definiuje „podżeganie do dyskryminacji” jako bezpośrednie i umyślne zachęcanie, instruowanie lub wywieranie nacisku w celu praktykowania (lub nakłaniania do praktykowania) dyskryminacji.

29. Naczelny Sąd Administracyjny stwierdził, że dyskryminacja bezpośrednia i nękanie są pojęciami pokrewnymi, ale jednak odrębnymi: jeśli chodzi o pojęcie nękania, ewentualna różnica w traktowaniu nie ma znaczenia – nękanie charakteryzuje się raczej szczególnym celem lub skutkiem, określonym w ust. 1 pkt 1 (zob. *resh. № 8105 ot 08.06.2011 г. по адм. д. № 8708/2010 г., BAC, VII о., utrzymany w mocy resh. № 156 ot 05.01.2012 г. по адм. д. № 13389/2011 г., BAC, петчл. с-в*).

(b) Orzecznictwo dotyczące publicznych wypowiedzi na temat Romów jako grupy

(i) Orzecznictwo Naczelnego Sądu Administracyjnego

30. W wyroku z marca 2009 r., utrzymanym w mocy w postępowaniu kasacyjnym w grudniu 2009 r., Naczelny Sąd Administracyjny uznał, że wypowiedzi burmistrza w wywiadzie radiowym, że „nawet krowy w [jego gminie] stwarzałyby mniej trudności niż sąsiedztwo cygańskie” oraz że „takie romskie sąsiedztwo byłoby dziesięć razy bardziej niebezpieczne niż wysypisko śmieci [znajdujące się] w pobliżu osiedli mieszkaniowych”

stanowiły nękanie w rozumieniu ustawy z 2003 r., ponieważ naruszyły godność dużej liczby osób i stworzyły obraźliwą atmosferę ze względu na pochodzenie etniczne. Fakt, że burmistrz wyraził swoją opinię w odniesieniu do kwestii polityki publicznej, nie mógł usprawiedliwić porównania mniejszościowej grupy etnicznej do „krów” i „wysypiska śmieci”. To, że burmistrz nie miał zamiaru obrazić tych osób, nie stanowiło żadnego usprawiedliwienia; wystarczyło, że jego słowa, które odbiły się szerokim echem w społeczności romskiej, doprowadziły do takiego rezultatu (zob. *реш. № 3019 от 06.03.2009 г. по адм. д. № 9485/2008 г., BAC, VII о., utrzymany w mocy реш. № 14472 от 01.12.2009 г. по адм. д. № 11158/2009 г., BAC, петчл. с-в*).

31. W wyroku z lipca 2009 r., utrzymanym w mocy w postępowaniu odwoławczym w lutym 2010 r., ten sam sąd uznał, że program telewizyjny przedstawiający Romów jako skłonnych do zachowań antyspołecznych, może prowadzić do negatywnych stereotypów, a zatem podlega zakazowi przewidzianemu w art. 5 ustawy z 2003 r. (zob. pkt 27 powyżej), biorąc pod uwagę, że nie można go uzasadnić wolnością słowa. Było tak w szczególności ze względu na szczególne obowiązki oraz odpowiedzialność ciążące na dziennikarzach, a także powszechnie panujące uprzedzenia wobec Romów (zob. *реш. № 9983 от 23.07.2009 г. по адм. д. № 2059/2009 г., BAC, VII о., utrzymany w mocy реш. № 1476 от 04.02.2010 г. по адм. д. № 14286/ 2009 г., BAC, петчл. с-в*).

32. W wyroku z marca 2016 r. ten sam sąd uznał, że informatyk zatrudniony przez administrację prezydencką, używając obraźliwego określenia Romów w nazwie, którą nadał plikowi komputerowemu, dopuścił się „nękania” w rozumieniu ust. 1 pkt 1 dodatkowych przepisów ustawy z 2003 r. (zob. *реш. № 2445 от 02.03.2016 г. по адм. д. № 1248/2015 г., BAC, V о.*).

33. Natomiast w prawomocnym wyroku ze stycznia 2019 r. ten sam sąd uznał, że wypowiedź wicepremiera w parlamencie – w której odniósł się on do przestępstw popełnionych przez Romów w zdecydowanie negatywnych słowach i stwierdził, że niektórzy Romowie zmienili się w „bezczelne i aroganckie bestie, niczym humanoidy” – stanowiła zgodne z prawem korzystanie z prawa do wolności słowa, oraz że nie stanowiła „nękania” w rozumieniu ust. 1 pkt 1 dodatkowych przepisów do ustawy z 2003 r. (zob. par. 28 powyżej) w odniesieniu do konkretnego Roma, który złożył skargę na tę wypowiedź, jako że nie został on wymieniony z imienia i nazwiska i nie ma dowodów na to, że został on osobiście dotknięty tą wypowiedzią (zob. *реш. № 636 от 15.01.2019 г. по адм. д. № 7229/2018 г., BAC, V о.*).

34. Podobne stanowisko zostało przyjęte w późniejszym prawomocnym wyroku wydanym przez ten sam sąd w odniesieniu do wypowiedzi burmistrza pod adresem Romów (zob. *реш. № 14026 от 21.10.2019 г. по адм. д. № 12163/2018 г., BAC, V о.*).

(ii) *Orzecznictwo Najwyższego Sądu Kasacyjnego*

35. W prawomocnym wyroku z czerwca 2019 r. (zob. пеш. № 2 от 19.06.2019 г. по гр. д. № 3203/2018 г., BKC, III г. о.) – pierwszym, jak się wydaje, wyroku wydanym w postępowaniu prowadzonym na podstawie art. 71 ustawy z 2003 r. (zob. par. 38 poniżej) – Najwyższy Sąd Kasacyjny orzekł (w odniesieniu do wspomnianej wyżej wypowiedzi wicepremiera – zob. par. 33 powyżej), że aby wyczerpane zostały znamiona „nękania” w rozumieniu ust. 1 pkt 1 dodatkowych przepisów do ustawy z 2003 r. (zob. par. 28 powyżej), musi wystąpić zarówno „niepożądane zachowanie” (na przykład w formie publicznej wypowiedzi), jak i konkretne negatywne skutki tego zachowania w sferze osobistej osób skarżących się na nie (takie jak odmowa ich zatrudnienia, wynajęcia im mieszkania lub wypowiadanie konkretnych gróźb pod ich adresem). Na tej podstawie sąd oddalił powództwo, nie znajdując dowodów na to, że wypowiedź wicepremiera była wymierzona w powodów lub w jakiś szczególny sposób ich dotknęła.

2. *Postępowanie przed Komitetem ds. Ochrony przed Dyskryminacją i dalsze roszczenia odszkodowawcze*

36. Organem odpowiedzialnym głównie za zapewnienie zgodności z ustawą z 2003 r. jest Komitet ds. Ochrony przed Dyskryminacją („CPD”) (art. 40 ustawy). Może działać z urzędu, na podstawie skarg pokrzywdzonych bądź zawiadomień zainteresowanych osób lub organów (art. 50). Jeżeli CPD stwierdzi, że doszło do naruszenia przepisów ustawy z 2003 r., może nakazać zapobieżenie temu naruszeniu, jego powstrzymanie albo przywrócenie *status quo ante* (art. 47 ust. 2). Może również nakładać sankcje (takie jak grzywny), stosować środki przymusu lub wydawać wiążące polecenia (art. 47 ust. 3 i 4). Decyzje CPD podlegają kontroli sądowej (art. 68 ust. 1 i art. 84 ust. 2).

37. Osoby, które uzyskały korzystną decyzję wydaną przez CPD i chcą otrzymać odszkodowanie za szkodę poniesioną w wyniku stwierdzonego naruszenia, mogą wystąpić z roszczeniem odszkodowawczym przeciwko osobom lub organom, które tę szkodę spowodowały (art. 74 ust. 1).

3. *Postępowanie przed sądami cywilnymi*

38. Osoby skarżące się na dyskryminację mogą ewentualnie wnieść do sądu cywilnego pozew o a) sądowe stwierdzenie naruszenia przepisów ustawy z 2003 r.; b) wydanie przeciwko stronie dopuszczającej się takiej dyskryminacji postanowienia zobowiązującego ją do zaprzestania naruszenia, przywrócenia *status quo ante* oraz powstrzymania się od popełniania takich naruszeń w przyszłości, a także (c) o odszkodowanie (art. 71 ust.1 pkt 1–3). Z takim roszczeniem w imieniu pokrzywdzonego może wystąpić organizacja pozarządowa (art. 71 ust. 2). Jeśli zarzucana dyskryminacja dotknęła wiele osób, organizacja pozarządowa może nawet złożyć pozew we własnym imieniu, a osoby bezpośrednio dotknięte

dyskryminacją mogą przystąpić do postępowania jako strony trzecie (art. 71 ust. 3).

4. Możliwość wyboru pomiędzy postępowaniem przed CPD a postępowaniem przed sądami cywilnymi

39. W decyzji interpretacyjnej wydanej w styczniu 2019 r. (ТЪЛК. ПОСТ. № 1 ОТ 16.01.2019 Г. ПО ТЪЛК. Д. № 1/2016 Г., БКС, ОСГК, И ВАС, ОСС НА I И II К.), połączony skład izb cywilnych Najwyższego Sądu Kasacyjnego oraz wszystkich sędziów Naczelnego Sądu Administracyjnego zauważył między innymi, że dwie możliwe drogi dochodzenia roszczeń na mocy ustawy z 2003 r. – wystąpienie z roszczeniem na podstawie art. 71 do sądów cywilnych oraz wniesienie skargi do CPD – stanowią alternatywy, pomiędzy którymi zainteresowane osoby mogą dokonać swobodnego wyboru.

II. MATERIAŁY RADY EUROPY

40. W swojej rekomendacji nr R (97) 20 dla państw członkowskich w sprawie „mowy nienawiści”, przyjętej w 1997 r., Komitet Ministrów Rady Europy zalecił państwom członkowskim „podjęcie odpowiednich kroków w celu zwalczania mowy nienawiści w oparciu o określone [w niniejszej rekomendacji] zasady”. Zasady te, przedstawione w załączniku do zalecenia, brzmią, w zakresie istotnym dla sprawy:

Zakres

„Zasady określone poniżej mają zastosowanie do mowy nienawiści, w szczególności mowy nienawiści rozpowszechnianej za pośrednictwem mediów.

Dla celów stosowania tych zasad termin „mowa nienawiści” należy rozumieć jako obejmujący wszelkie formy wypowiedzi, które szerzą, podsycają, promują lub usprawiedliwiają nienawiść rasową, ksenofobię, antysemityzm lub inne formy nienawiści oparte na nietolerancji, w tym: nietolerancję wyrażaną przez agresywny nacjonalizm i etnocentryzm, dyskryminację i wrogość wobec mniejszości, migrantów i osób pochodzenia imigranckiego.”

Zasada 2

„Rządy [P]aństw członkowskich powinny ustanowić lub utrzymywać solidne ramy prawne składające się z przepisów prawa cywilnego, karnego i administracyjnego dotyczących mowy nienawiści, które umożliwiają organom administracyjnym i sądowym pogodzenie w każdym przypadku poszanowania wolności wypowiedzi z poszanowaniem godności ludzkiej i ochroną dobrego imienia lub praw innych osób.

W tym celu rządy państw członkowskich powinny zbadać sposoby i środki służące:

(...)

– zwiększeniu możliwości zwalczania mowy nienawiści za pośrednictwem prawa cywilnego, na przykład poprzez umożliwienie zainteresowanym organizacjom pozarządowym wnoszenia powództw cywilnych, zapewnienie odszkodowań dla ofiar

WYROK W SPRAWIE BEHAR I GUTMAN PRZECIWKO BULGARII

mowy nienawiści oraz umożliwienie wydawania orzeczeń sądowych dających ofiarom prawo do odpowiedzi lub nakazujących odwołanie wypowiedzi;

(...)”.

Zasada 3

„Rządy państw członkowskich powinny zapewnić, by w ramach prawnych, o których mowa w treści Zasady 2, ingerencje w wolność wypowiedzi były ściśle określone oraz stosowane w sposób zgodny z prawem i niearbitralny, na podstawie obiektywnych kryteriów. Ponadto, zgodnie z podstawowym wymogiem praworządności, wszelkie ograniczenia lub ingerencje w wolność wypowiedzi muszą podlegać niezależnej kontroli sądowej. Wymóg ten jest szczególnie ważny w przypadkach, gdy wolność wypowiedzi musi być pogodzona z poszanowaniem godności ludzkiej i ochroną dobrego imienia lub praw innych osób.”

Zasada 4

„Krajowe prawo i praktyka powinny pozwalać sądom na uwzględnienie okoliczności, że konkretne przypadki mowy nienawiści mogą być na tyle obraźliwe dla jednostek lub grup, że wyłącza to korzystanie z poziomu ochrony przyznanego przez art. 10 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka innym formom wypowiedzi. Dzieje się tak w przypadku, gdy mowa nienawiści ma na celu destrukcję praw i wolności określonych w Konwencji lub ich ograniczenie w większym stopniu niż zostało to w niej przewidziane.”

41. W swoim czwartym sprawozdaniu na temat Bułgarii (CRI(2009)2), opublikowanym we wrześniu 2009 r. i obejmującym okres od 2004 r. do połowy 2008 r., Europejska Komisja przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji („ECRI”) stwierdziła:

„90. ECRI z niepokojem zauważa, że skrajnie prawicowa partia przeprowadza zjadliwe ataki słowne, m.in. na Turków jako grupę etniczną i religijną oraz że przyczyniła się do stworzenia klimatu nietolerancji wobec nich. Na przykład partia ta często przedstawia Turków jako zagrożenie dla kraju. ECRI z aprobatą odnotowuje, że w marcu 2008 r. lider partii został skazany przez sąd w Sofii w związku z tym, że stworzył wroga i zagrażającą Turkom atmosferę. Sąd nakazał tej partii powstrzymanie się od wypowiedzi tego typu. Według niektórych sondaży popularność partii słabnie.

(...)

108. Jak stwierdzono w innym miejscu niniejszego raportu, miały miejsce przypadki rasistowskich i ksenofobicznych wystąpień oraz komentarzy politycznych, wyrażanych głównie przez członków skrajnie prawicowej partii oraz jej lidera. Ten ostatni został dwukrotnie skazany za rasistowskie uwagi w odpowiedzi na skargi członków społeczeństwa obywatelskiego. Sześć kolejnych skarg jest obecnie rozpatrywanych przez sądy. Jak stwierdzono powyżej, konieczny jest zdecydowany sygnał ze strony władz, aby przeciwdziałać szkodliwemu wpływowi tej partii oraz każdego innego polityka, który oddaje się tego rodzaju retoryce, poprzez zapewnienie, że organy ścigania będą egzekwować przepisy dotyczące podżegania do nienawiści. Kanał telewizyjny partii politycznej regularnie emituje program atakujący mniejszości etniczne i cudzoziemców. Do tej pory nie podjęto jednak żadnych działań wobec tego kanału, mimo że przedstawiciele mniejszości etnicznych złożyli nań skargi.

(...)

WYROK W SPRAWIE BEHAR I GUTMAN PRZECIWKO BULGARII

118. Jeśli chodzi o sytuację społeczności żydowskiej, ECRI zauważa, że społeczność ta uważa się za dobrze zintegrowaną ze społeczeństwem bułgarskim. (...)

119. ECRI z niepokojem zauważa jednak, że skrajnie prawicowa partia, o której mowa w innym miejscu niniejszego sprawozdania, rozpowszechnia na swoim prywatnym kanale telewizyjnym treści antysemickie i chociaż zostało to zgłoszone Radzie Mediów Elektronicznych, to wydaje się, że nie podjęto żadnych działań przeciwko tej partii. (...) Ponadto ECRI z niepokojem odnotowuje doniesienia, że przepisy nie są stosowane wobec osób publikujących antysemickie książki.”

42. W swoim piątym sprawozdaniu dotyczącym Bułgarii (CRI(2014)36), opublikowanym we wrześniu 2014 r. i obejmującym okres od połowy 2008 r. do marca 2014 r., ECRI stwierdziła:

„31. (...) ECRI zauważa, że rasistowska i nietolerancyjna mowa nienawiści w dyskursie politycznym nadal stanowi poważny problem w Bułgarii i sytuacja się pogarsza. Głównymi celami rasistowskiej mowy nienawiści są Romowie, muzułmanie, Żydzi, Turcy i Macedończycy. Ostatnia kampania wyborcza upłynęła pod znakiem mocnej retoryki antycygańskiej. (...) Znaczna część tego problemu dotyczy jednej nacjonalistycznej partii politycznej – Ataka, która jest reprezentowana w parlamencie. Jej przywódca jest dobrze znany ze swoich jawnie rasistowskich poglądów. Występował przeciwko „cyganizacji” Bułgarii, systematycznie łącząc Romów z przestępcami; wzywał do zakazu budowy meczetów, aby powstrzymać rozprzestrzenianie się islamu i wydał dwie antysemickie książki.”

PRAWO

I. ZARZUCANE NARUSZENIE ART. 8 I ART. 14 KONWENCJI

43. Skarżące wniosły skargę na podstawie art. 8 i 14 Konwencji ze względu na oddalenie przez sądy ich skargi przeciwko p. Siderovowi. Artykuły 8 i 14 Konwencji w zakresie istotnym dla sprawy stanowią:

Artykuł 8 (prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego)

„1. Każdy ma prawo do poszanowania swojego życia prywatnego [...]”.

Artykuł 14 (zakaz dyskryminacji)

„Korzystanie z praw i wolności wymienionych w niniejszej konwencji powinno być zapewnione bez dyskryminacji wynikającej z takich powodów, jak płeć, rasa, kolor skóry, język, religia, przekonania polityczne i inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie bądź z jakichkolwiek innych przyczyn”.

A. Dopuszczalność

1. Status ofiary

(a) Stanowiska stron

44. Rząd podniósł, że skarżące nie mogły twierdzić, że są ofiarami naruszenia ich praw wynikających z art. 8 lub art. 14 Konwencji i że ich skarga w efekcie stanowiła *actio popularis*. Nie zostały one bezpośrednio dotknięte żadną z wypowiedzi p. Siderova, a ponadto nie domagały się w związku z nimi żadnego odszkodowania.

45. Skarżące zauważyły, że choć ich roszczenie zgłoszone w postępowaniu krajowym opierało się wyłącznie na ich przynależności do mniejszości etnicznej, sądy przyjęły je do rozpoznania. Kolejnym argumentem w tym zakresie były przepisy dotyczące rozkładu ciężaru dowodu w sprawach o dyskryminację. Skarżące wskazały również, że w trakcie postępowania krajowego przedstawiły dowody dotyczące uczuć, jakie wzbudziły w nich wypowiedzi p. Siderova oraz dotyczące ich żydowskiego pochodzenia. Opisały również trudności, z jakimi ich rodzice musieli borykać się w Bułgarii podczas II wojny światowej wskutek rozmaitych działań antyżydowskich podejmowanych przez władze i stwierdziły, że relacje ich rodziców o tym, jak antysemitka retoryka w latach trzydziestych doprowadziła do takich działań, uczyniły je szczególnie wrażliwymi na taką retorykę. Antysemityzm był w Bułgarii nadal dość rozpowszechniony, a eksponowanie symboli nazistowskich oraz innych formy publicznej aprobaty dla reżimu Hitlera pozostawało bezkarne.

(b) Ocena Trybunału

46. Zarzut skarżących nie dotyczy wypowiedzi p. Siderova jako takich. Nie ma bowiem podstaw do uznania, że wypowiedzi te można przypisać państwu bułgarskiemu, a wszelkie skargi dotyczące samych wypowiedzi byłyby zatem niezgodne *ratione personae* z postanowieniami Konwencji (zob. *mutatis mutandis*, *Aksu przeciwko Turcji* [WI], nr 4149/04 i 41029/04, §§ 60-61, ETPC 2012). Skarga dotyczy wyłącznie odmowy przyznania skarżącym przez sądy bułgarskie zadośćuczynienia w związku z tymi wypowiedziami, co zdaniem skarżących było sprzeczne z pozytywnymi zobowiązaniami Bułgarii wynikającymi z art. 8 i 14 Konwencji. Nie ma wątpliwości, że skarżące zostały osobiście i bezpośrednio dotknięte orzeczeniami sądowymi oddalającymi ich powództwo przeciwko p. Siderowowi. To zaś, czy wypowiedzi p. Siderova i reakcja sądów na nie naruszyły prawa skarżących wynikające z art. 8 i 14 jest kwestią dotyczącą zgodności zarzutu skarżących z postanowieniami Konwencji *ratione materiae*, a nie ich statusu jako domniemyanych ofiar w tym zakresie.

47. Pod tym względem stanowisko w niniejszej sprawie różni się od stanowiska w sprawie *L.Z. przeciwko Słowacji* ((dec.), nr 27753/06, § 69, 27

września 2011 r.), która dotyczyła działania przypisywanego pozwanemu państwu – zmiany nazwy ulicy – i w której kwestia, czy działanie to naruszyło prawa skarżącego wynikające z art. 8 i kwestia, czy skarżący może twierdzić, że jest ofiarą w tym zakresie, były nierozdzielnie związane. Stanowisko to różni się również od stanowiska w sprawie *Aksu* (cyt. powyżej), w której skarga – w pierwotnym brzmieniu – również dotyczyła wypowiedzi, które miały być częściowo przypisywane władzom pozwanego państwa (tamże, §§ 60 i 81). Przedmiotowa skarga dotyczy wyłącznie pozytywnych obowiązków, rzekomo spoczywających na władzach bułgarskich.

48. Zastrzeżenie Rządu należy zatem oddalić.

2. Zarzut naruszenia art. 8 i art. 14 Konwencji

(a) Stanowiska stron i interweniującej strony trzeciej

(i) Rząd

49. Rząd zauważył, że skarga skarżących przeciwko p. Siderovowi miała raczej charakter ogólny, a nie opierała się na twierdzeniu, że jego wypowiedzi w sposób szczególny dotyczyły ich sfery prywatnej lub miały na nich osobiście konkretny szkodliwy wpływ. Znamienne jest w tym względzie to, że skarżące nie domagały się odszkodowania od p. Siderova, co mogły uczynić na mocy prawa. Zgodnie z orzecnictwem Trybunału, stopień, w jakim ogólne stwierdzenia dotyczące grupy dotknęły jej poszczególnych członków, należało ocenić w świetle konkretnych okoliczności. W niniejszej sprawie sytuacja historyczna, społeczna i polityczna w Bułgarii, w zestawieniu z sytuacją osobistą skarżących, prowadziły do wniosku, że ich prawa wynikające z art. 8 Konwencji nie zostały naruszone. W Bułgarii nie było wyraźnej tendencji do pozostawiania mowy nienawiści bez sankcji, ale odpowiednim narzędziem do tego były raczej sankcje karne, aniżeli postępowanie na podstawie ustawy z 2003 r.

50. Ponadto Rząd podniósł, że okoliczności faktyczne sprawy nie wskazują również na naruszenie art. 14 Konwencji, ponieważ skarżące nie poniosły żadnej bezpośredniej ani pośredniej szkody w ich sferze osobistej wskutek wypowiedzi p. Siderova. Nie podniosły one także argumentów w tym zakresie w postępowaniu krajowym. W każdym razie właściwą drogą ochrony przed ogólnymi wypowiedziami dyskryminacyjnymi było postępowanie karne, ponieważ postępowanie na podstawie ustawy z 2003 r. było ukierunkowane na konkretne czyny o charakterze dyskryminacyjnym skierowane przeciwko konkretnym osobom.

(ii) Skarżące

51. Skarżące podkreśliły, że są Żydówkami, które całe swoje życie żyły w Bułgarii, gdzie ich rodzice byli ofiarami wydarzeń związanych z II wojną światową. Skarżące stwierdziły, że ze względu na sposób, w jaki wypowiadał się p. Siderov oraz na to, że jego pozycja publiczna była znacząca,

wypowiedzi te dotknęły życia prywatnego wszystkich Żydów w Bułgarii. Wzbudziły uprzedzenia wobec Żydów i dotknęły ich wszystkich, wpływając na ich tożsamość jako członków narodu żydowskiego i potomków ocalałych z Holocaustu. Z utrwalonego orzecznictwa Trybunału wynikało, że takie antysemickie wypowiedzi nie zasługiwały na żadną ochronę w ramach Konwencji. Odmówienie skarżącym zadośćuczynienia w związku z tym samym oznaczało w istocie przyznanie takim wypowiedziom ochrony na gruncie art. 10 Konwencji i legitymizację mowy nienawiści. Systematycznie zaniechując ścigania karnego takich wypowiedzi, które od 2005 r. stały się dość powszechne w dyskursie politycznym w Bułgarii, władze bułgarskie sprawiały wrażenie, że takie wypowiedzi są tolerowane – na co zwróciły uwagę ECRI oraz Komitet ONZ ds. Eliminacji Dyskryminacji Rasowej. W takich okolicznościach jedynym środkiem dochodzenia zadośćuczynienia, jakim dysponowały grupy mniejszościowe w związku z takimi wypowiedziami, było występowanie z roszczeniami na podstawie ustawy z 2003 r.

52. Skarżące podniosły dalej, że wypowiedzi p. Siderova, które negatywnie stereotypizowały wszystkich Żydów i wzywały do ich wykluczenia z życia politycznego, mogły wpłynąć na poczucie tożsamości i własnej wartości członków grupy – i tak też się faktycznie stało w przypadku skarżących. Wypowiedzi te były wyrazem konsekwentnego stanowiska i miały wyraźnie dyskryminujący charakter zarówno jeśli chodzi o zamiar jak i skutki. W związku z tym powołano się również na art. 14 Konwencji.

(iii) Strona trzecia

53. Grecki Monitor Helsiński, organizacja pozarządowa z siedzibą w Glyka Nera w Atenach, odniósł się obszernie do praktyki Komitetu ONZ ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej dotyczącej kwestii, czy indywidualne osoby – nawet jeśli nie były osobiście celem ataku – mogą być uważane za dotknięte w wystarczającym stopniu obraźliwymi uwagami skierowanymi przeciwko grupie etnicznej lub narodowej, której są członkami. Strona interweniująca powołała się także na wyroki wydane przez Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej, które – jak podniosła – miały znaczenie dla tej kwestii. Następnie zauważyła, że różne organy Organizacji Narodów Zjednoczonych i Rady Europy podkreślały konieczność przeciwdziałania negatywnym stereotypom rasowym i etnicznym (w szczególności rozpowszechnianym przez polityków) i przytoczyła sprawozdania, w których wyrażano zaniepokojenie powszechnością wypowiedzi o takim charakterze – zwłaszcza w Bułgarii. Na koniec wskazała, że chociaż orzecznictwo Trybunału na gruncie art. 10 Konwencji w odniesieniu do mowy nienawiści jest dość dobrze rozwinięte, to nie można tego samego powiedzieć o jego orzecznictwie dotyczącym tej samej kwestii na gruncie art. 8 Konwencji. Niniejsza sprawa stanowiła zatem doskonałą okazję do dostosowania

orzecznictwa Trybunału do pojawiających się trendów i zapewnienia ofiarom mowy nienawiści odpowiedniej ochrony.

(b) Ocena Trybunału

(i) Możliwość zastosowania art. 8 Konwencji

54. „Życie prywatne” w rozumieniu art. 8 ust. 1 Konwencji jest pojęciem szerokim, niepodlegającym wyczerpującej definicji. Ustalono, że jego zakres obejmuje integralność moralną osoby (zob. *X i Y przeciwko Holandii*, 26 marca 1985 r., § 22, Seria A nr 91, *Von Hannover przeciwko Niemcom (nr 2)* [WI], nr 40660/08 i 60641/08, § 95, ETPC 2012 oraz *Couderc i Hachette Filipacchi Associés przeciwko Francji* [WI], nr 40454/07, § 83, ETPC 2015 (fragmenty)) oraz że może obejmować sferę interakcji danej osoby z innymi, nawet w kontekście publicznym (zob. *Von Hannover (nr 2)*, cyt. powyżej, § 95, *Couderc i Hachette Filipacchi Associés*, cyt. powyżej, § 83 *in fine* oraz *Satakunnan Markkinapörssi Oy i Satamedia Oy przeciwko Finlandii* [WI], nr 931/13, § 131, 27 czerwca 2017 r.).

55. Pytanie w przedmiotowej sprawie brzmi, czy negatywne wypowiedzi publiczne na temat grupy społecznej mogą być postrzegane jako wpływające na „życie prywatne” poszczególnych członków tej grupy w stopniu powodującym zastosowanie w odniesieniu do nich art. 8 Konwencji.

56. Owo zagadnienie, które dotyczy właściwości *ratione materiae* Trybunału, podlega badaniu jako kwestia dopuszczalności (zob. *Denisov przeciwko Ukrainie* [WI], nr 76639/11, §§ 92-93, 25 września 2018 r.).

(α) Wyroki i decyzje odnoszące się do tej kwestii

57. W pierwszych dwóch sprawach, w których Trybunał został skonfrontowany z tym zagadnieniem, Trybunał uznał skargi na podstawie art. 8 Konwencji za niedopuszczalne, nie formułując kryteriów ogólnych.

58. W pierwszej sprawie, *Pirali przeciwko Grecji*, naturalizowany turecki uchodźca w Grecji został pokrzywdzony antyimigracyjnym listem opublikowanym w gazecie. Złożył wniosek o ściganie karne połączony z żądaniem odszkodowania od wydawcy, dyrektora i redaktora naczelnego gazety, ale postępowanie zostało umorzone z powodu upływu terminu przedawnienia. Skarżący, powołując się na art. 8 i art. 14 Konwencji zarzucił, że państwo nie zapewniło ochrony jego czci. Trybunał uznał, że skarżący nie został osobiście dotknięty przedmiotową publikacją (ponieważ dotyczyła ona wszystkich imigrantów w Grecji) oraz że umorzenie postępowania nie mogło pociągnąć za sobą odpowiedzialności państwa na podstawie art. 8 lub art. 14 (zob. *Pirali przeciwko Grecji* (dec.), nr 28542/05, 15 listopada 2007 r.).

59. W drugiej sprawie, *L.Z. przeciwko Słowacji* (cyt. powyżej), obywatel słowacki pochodzenia żydowskiego mieszkający w Republice Czeskiej został pokrzywdzony zmianą nazwy ulicy w słowackiej miejscowości na ulicę dobrze znanego kolaboranta nazistowskiego. Bezskutecznie wszczął w

związku z tym postępowanie w Słowacji, zarzucając na podstawie art. 8 Konwencji, że zmiana nazwy ulicy naruszyła jego prawo do poszanowania życia prywatnego. Trybunał zauważył, że (a) istota argumentacji skarżącego (zarówno przed sądami krajowymi, jak i przed Trybunałem) przeciwko zmianie nazwy ulicy dotyczyła kwestii interesu publicznego; (b) skarżący nie mieszkał na Słowacji i nie miał żadnych związków z miejscowością, w której znajdowała się ulica, a nawet jej nie odwiedził; oraz (c) nie było dowodów na to, że zmiana nazwy ulicy miała negatywny wpływ na życie prywatne skarżącego. Skarga stanowiła zatem *actio popularis* (tamże, §§ 72-79).

60. Kolejna sprawa, w której pojawił się ten problem – *Aksu* (cyt. pow.) – doprowadziła do wydania wyroku przez Wielką Izbę Trybunału. W wyroku tym Wielka Izba określiła ogólną zasadę, że negatywne stereotypizowanie grupy „musi osiągnąć pewien poziom”, aby mogło być postrzegane jako mogące wpłynąć na poczucie tożsamości grupy etnicznej lub społecznej oraz na poczucie własnej wartości i pewności siebie członków grupy w stopniu powodującym zastosowanie w odniesieniu do nich art. 8 Konwencji w jego aspekcie dotyczącym życia prywatnego (tamże, § 58). Wielka Izba nie wyszczególniła jednak wprost czynników, które mogą mieć znaczenie w tej kwestii.

61. Sprawa ta dotyczyła Roma mieszkającego w Turcji, który został poszkodowany przez fragmenty książki akademickiej o Romach w Turcji oraz przez definicje określenia „Cygan” zawarte w dwóch słownikach (wszystkie trzy publikacje zostały częściowo sfinansowane przez władze). Według niego publikacje te zawierały język, który negatywnie stereotypizował Romów w Turcji jako grupę i tym samym obrażał jego romską tożsamość. Trybunał stwierdził, że chociaż skarżący nie był atakowany osobiście, to mógł poczuć się urażony stwierdzeniami dotyczącymi grupy etnicznej, do której należał oraz że w postępowaniu krajowym nie było sporu co do jego legitymacji procesowej w tym zakresie. Mógł zatem zostać uznany za ofiarę w odniesieniu do kwestionowanych uwag, zaś publikacje, co do których zarzucano godzenie w tożsamość grupy, do której należał, miały w związku z tym wpływ na jego „życie prywatne” (tamże, §§ 53 i 60).

62. Wielka Izba Trybunału ponownie zajęła się tą kwestią w sprawie *Perinçek przeciwko Szwajcarii*. W sprawie tej turecki polityk został skazany w Szwajcarii w związku z jego publicznymi przemówieniami tam wygłoszonymi, w których zaprzeczał, że masowe zabójstwa Ormian w imperium osmańskim w 1915 r. i w kolejnych latach stanowiły ludobójstwo. Wniósł on skargę na podstawie art. 10 Konwencji. Wielka Izba uznała, że wypowiedzi skarżącego naruszyły prawo Ormian do poszanowania godności ich oraz ich przodków – w tym prawo do poszanowania ich tożsamości, która została ukształtowana w oparciu o świadomość, że ich społeczność doświadczyła ludobójstwa. Zdaniem Wielkiej Izby były to prawa chronione na mocy art. 8 Konwencji w ramach aspektu „życia prywatnego” (zob.

Perinçek przeciwko Szwajcarii [WI], nr 27510/08, § 227, ETPC 2015 (fragmenty)). Wielka Izba zauważyła w tym względzie, że społeczność ormiańska przywiązywała ogromną wagę do kwestii, czy tragiczne wydarzenia z 1915 r. i następnych lat należy uznać za ludobójstwo i była niezwykle wyczulona na wszelkie wypowiedzi dotyczące tej kwestii (tamże, § 252). Wielka Izba nie określiła jednak bardziej ogólnie rodzajów czynników, które miały wpływ na jej ocenę.

63. W kolejnej sprawie, *Lewit przeciwko Austrii*, obywatel austriacki pochodzenia żydowskiego, który był jednym z ostatnich żyjących ocalałych z obozu koncentracyjnego w Mauthausen, został poszkodowany artykułem w prawicowym periodyku, w którym stwierdzono, że osoby zwolnione z obozu w 1945 r. brały udział w rabunku, plądrowaniu i zabijaniu, nazywając je „plagą narodu” („*Landplage*”) oraz pochlebnie skomentowano umorzenie postępowania karnego wszczętego w związku z niemal identycznym wcześniejszym artykułem. Skarżący wraz z innymi osobami wniósł o odszkodowanie przeciwko właścicielowi czasopisma w związku z drugim artykułem - jego powództwo zostało oddalone na tej podstawie, że skarżący nie został osobiście dotknięty artykułem i w związku z tym nie miał legitymacji do wszczęcia postępowania w odniesieniu do swojej osoby. W odniesieniu do *Aksu* (cyt. powyżej, § 58), Izba Trybunału rozpatrująca sprawą stwierdziła, że ostatnich żyjących ocalałych z obozu w Mauthausen można uznać za „(heterogeniczną) grupę społeczną” oraz że art. 8 Konwencji miał zastosowanie, ponieważ okoliczności faktyczne leżące u podstaw sprawy wchodziły w zakres „życia prywatnego” skarżącego, mimo że w artykule nie wymieniono go osobiście (zob. *Lewit przeciwko Austrii*, nr 4782/18, §§ 46-47, 10 października 2019 r.).

64. Kwestia ta pojawiła się również w sprawie *Panayotova i Inni przeciwko Bułgarii*, która była bardzo podobna pod względem faktycznym do niniejszej sprawy. W ww. sprawie etniczni Romowie mieszkający w Bułgarii zostali poszkodowani przez antyromską broszurę opublikowaną przez partię polityczną p. Siderova, Atakę, w październiku 2011 r. i bezskutecznie wnosili do organów ścigania o wszczęcie postępowania karnego przeciwko p. Siderowowi w związku z tą broszurą. Skarżyli się, między innymi na podstawie art. 8 Konwencji, na odmowę ze strony władz. Oceniając możliwość zastosowania art. 8, komitet Trybunału zajmujący się tą sprawą oparł się w pełni na wyroku w sprawie *Aksu* (cyt. pow., § 58) i stwierdził, że ze względu na jej treść, układ oraz sposób prezentacji, broszura miała wyraźnie na celu przedstawienie Romów w Bułgarii jako wyjątkowo skłonnych do przestępstw i deprawacji, a tym samym ich napiętnowanie i oczernienie. Twierdzenia te były znacznie mocniejsze niż wypowiedzi będące przedmiotem sprawy *Aksu* (cyt. pow.), a zatem można było przyjąć, że miały one wpływ na „życie prywatne” skarżących (zob. *Panayotova i Inni przeciwko Bułgarii* (dec.) [Komitet], nr 12509/13, § 56, 7 maja 2019 r.).

(β) Zasady wynikające z odpowiednich wyroków i decyzji Trybunału

65. Tak więc, w obecnym stanie rzeczy, ogólną tezę wynikającą z orzecznictwa Trybunału w tej dziedzinie jest teza zawarta w wyroku w sprawie *Aksu* (cyt. pow., § 58): negatywne stereotypy dotyczące grupy „muszą osiągnąć pewien poziom”, aby mogły być uznane za wpływające na poczucie tożsamości grupy etnicznej lub społecznej oraz na poczucie własnej wartości i pewności siebie jej członków w stopniu powodującym zastosowanie w odniesieniu do nich art. 8 Konwencji. Z rozumowania Trybunału w sprawie *Aksu*, a następnie w sprawie *Perinçek i Lewit* (oba wyroki cyt. pow.) wynika, że kwestia ta może być rozstrzygnięta jedynie na podstawie całokształtu okoliczności konkretnej sprawy.

66. Wydaje się jednak, że konieczne jest sprecyzowanie rodzajów czynników, które mogą mieć wpływ na ocenę tej kwestii. Można je wywnioskować z ustaleń Trybunału w tych sprawach, nawet jeśli nie zostały wyartykułowane wprost. Pewne wskazówki można również zaczerpnąć z ogólnego podejścia Trybunału do możliwości zastosowania art. 8 Konwencji w sprawach, w których utrzymuje się, że czyjeś „życie prywatne” doznało uszczerbku przez daną wypowiedź lub działanie. W sprawie *Denisov* (cyt. pow., §§ 112-14), Wielka Izba Trybunału orzekła, że w takich przypadkach skutki wypowiedzi lub działania muszą przekroczyć „próg dotkliwości”. Chociaż w sprawie *Denisov* (cyt. pow.) chodziło o to, czy zwolnienie z zajmowanego stanowiska może podlegać pod art. 8, to szersze spojrzenie w tej sprawie zostało następnie zastosowane w sprawach dotyczących bardzo różnych kwestii. Na przykład w sprawie *Hudorovič i Inni przeciwko Słowenii* (nr 24816/14 i 25140/14, §§ 115 i 157, 10 marca 2020 r.), która dotyczyła dostępu członków mniejszości romskiej do bezpiecznej wody pitnej i urządzeń sanitarnych, Trybunał wyraźnie odniósł się do sprawy *Denisov* (cyt. pow., § 114), a następnie oparł się na tym wyroku, aby podkreślić, że zarzucane niezapewnienie przez państwo dostępu skarżącym do bezpiecznej wody pitnej stanowiłoby zarzut na podstawie art. 8 tylko wtedy, gdyby istniały przekonujące dowody, że owo zaniechanie skutecznie naruszyło ich podstawowe prawa wynikające z tego postanowienia. W sprawie *Beizaras i Levickas przeciwko Litwie* (nr 41288/15, § 117, 14 stycznia 2020 r.), która dotyczyła kwestii znacznie bliższej badanej w niniejszej sprawie, Trybunał uznał, że agresywnie homofobiczne wypowiedzi zamieszczone pod zdjęciem opublikowanym na stronie skarżących na Facebooku osiągnęły wystarczający poziom powagi, aby wpłynąć na ich „życie prywatne” i w związku z tym zastosowano art. 8 w odniesieniu do tych wypowiedzi. Trybunał podkreślił w tym kontekście, że aby art. 8 znajdował zastosowanie, atak na osobę musi osiągnąć pewien poziom powagi i być dokonany w sposób powodujący uszczerbek dla osobistego korzystania z prawa do poszanowania życia prywatnego (tamże, § 109). Natomiast w sprawie *Vučina przeciwko Chorwacji* ((dec.), nr 58955/13, §§ 30-31 i 34-51, 24 września 2019 r.), zastosowanie koncepcji „progu dotkliwości” doprowadziło do wniosku, że

publikacja zdjęcia w czasopiśmie z błędnym podpisem identyfikującym skarżącą jako kogoś innego nie wpłynęła na nią w stopniu powodującym zastosowanie art. 8.

67. W oparciu o orzecznictwo streszczone w par. 58–66 powyżej, Trybunał stwierdza, że w sprawach takich jak niniejsza, w których zarzut dotyczy tego, że publiczna wypowiedź na temat grupy społecznej lub etnicznej wpłynęła na „życie prywatne” jej członków w rozumieniu art. 8 Konwencji, czynniki istotne dla rozstrzygnięcia, czy tak rzeczywiście jest, obejmują (a) cechy charakterystyczne grupy (na przykład jej liczebność, stopień homogeniczności, szczególną podatność lub historię stygmatyzacji, oraz jej pozycję w stosunku do społeczeństwa jako całości), b) dokładną treść negatywnych wypowiedzi dotyczących grupy (w szczególności stopień, w jakim mogą one przekazywać negatywny stereotyp o grupie jako całości oraz konkretna treść tego stereotypu), oraz c) formę i kontekst, w jakim wypowiedzi te się pojawiły, ich zasięg (który może zależeć od tego, gdzie i w jaki sposób zostały wygłoszone), pozycję i status ich autora oraz stopień, w jakim można uznać, że naruszyły one kluczowy aspekt tożsamości i godności grupy – choć niekoniecznie muszą być ograniczone do tych elementów. Nie można powiedzieć, że jeden z tych czynników niezmiennie ma pierwszeństwo; to wzajemne oddziaływanie ich wszystkich prowadzi do ostatecznego wniosku, czy osiągnięty został „pewien poziom” wymagany zgodnie z wyrokiem w sprawie *Aksu* (cyt. pow., § 58) oraz „próg dotkliwości” wymagany zgodnie z wyrokiem w sprawie *Denisov* (cyt. pow., §§ 112–14), a także czy w związku z tym art. 8 znajduje zastosowanie. Ważny może być również ogólny kontekst każdej sprawy – w szczególności klimat społeczny i polityczny w czasie wypowiedzi.

(γ) Zastosowanie tych zasad

68. W niniejszej sprawie, jak potwierdza treść wypowiedzi p. Siderova, jego grupą docelową byli Żydzi (zob. par. 11–13 pow.). Nie ulega wątpliwości, że z uwagi na historyczne prześladowania, których doświadczali, w szczególności podczas II wojny światowej, Żydzi w Europie, w tym ci, którzy mieszkają w Bułgarii, mogą być postrzegani jako wrażliwa mniejszość.

69. Z łatwością można stwierdzić, że wypowiedzi p. Siderova, ze względu na ich ton i sposób prezentacji (zob. par. 11–13 pow.), były napastliwie antysemickie. Choć niektóre z nich odwoływały się do konkretnych faktów, to wszystkie powielały utarte antysemickie narracje.

70. Jeśli chodzi (w szczególności) o wypowiedzi zaprzeczające prawdziwości Holocaustu i przedstawiające go jako historię wymyśloną w celu wymuszenia środków finansowych (zob. par. 12 i 13 pow.), Trybunał i uprzednio Komisja niezmiennie postrzegały takie wypowiedzi jako ataki na społeczność żydowską oraz jako podżeganie do nienawiści rasowej, antysemityzmu i ksenofobii (zob. *Perinçek*, cyt. pow., § 209, i przytoczone

tam orzecznictwo, a także, ostatnio, *Williamson przeciwko Niemcom* (dec.), nr 64496/17, § 26, 8 stycznia 2019 r. oraz *Pastörs przeciwko Niemcom*, nr 55225/14, §§ 39 i 48, 3 października 2019 r.). Trybunał stwierdził bowiem, że negowanie Holokaustu bezwzględnie musi być uznawane za szczególnie przykre dla osób, których to dotyczy (zob. *Perinçek*, cyt. pow., § 253 *in fine*).

71. Trudno kwestionować, że wszystkie te wypowiedzi stanowiły skrajnie negatywne stereotypizowanie, mające na celu oczernienie Żydów i podsycanie uprzedzeń i nienawiści wobec nich.

72. Prawdą jest, że najbardziej zjadliwe stwierdzenia p. Siderova zostały zawarte w dwóch książkach, które raczej nie były obecne w masowym obiegu. Ich wpływ był więc z pewnością początkowo dość ograniczony. Jednak późniejsze objęcie przez niego stanowiska przewodniczącego rosnącej partii politycznej i zdobycie kilka lat później drugiego miejsca w wyborach prezydenckich (zob. par. 5 pow.) musiało znacznie zwiększyć zasięg jego wypowiedzi na temat Żydów. W istocie, skarżące wniosły skargę przeciwko p. Siderowowi dokładnie w czasie rozkwitu jego kariery politycznej (zob. par. 4-5 oraz 8 powyżej) i gdy jego wypowiedzi zyskiwały tym samym większy rozgłos. Fakt, że skarżące zrobiły to wspólnie z wieloma innymi osobami, nie jest w tych okolicznościach istotny (por. *Lewit*, cyt. pow., § 18).

73. Biorąc pod uwagę wszystkie te czynniki, które w niniejszej sprawie wskazują ten sam kierunek i wzajemnie się wzmacniają, Trybunał uznaje, że wypowiedzi p. Siderova zakwestionowane przez skarżące, mogły wywrzeć wpływ na poczucie tożsamości Żydów w Bułgarii oraz na poczucie wartości i pewności siebie poszczególnych osób narodowości żydowskiej, wystarczający do tego, aby osiągnąć wymagany „pewien poziom” (zob. *Aksu*, cyt. pow., § 58) lub „próg dotkliwości” (zob. *Denisov*, cyt. pow., §§ 112-14), a tym samym wpłynąć na „życie prywatne” skarżących. W związku z tym art. 8 Konwencji ma zastosowanie.

(ii) *Możliwość zastosowania art. 14 Konwencji*

74. Artykuł 14 Konwencji nie funkcjonuje samodzielnie i ma zastosowanie tylko wtedy, gdy badane fakty wchodzą w zakres jednego lub więcej materialnych postanowień Konwencji lub jej Protokołów (zob. m. in. *Konstantin Markin przeciwko Rosji* [WI], nr 30078/06, § 124, ETPC 2012 (fragmenty)). Ponieważ, jak stwierdzono powyżej, fakty w niniejszej sprawie wchodzą w zakres art. 8 Konwencji, to znajduje zastosowanie art. 14, a zatem skarga zostanie zbadana również w jego świetle.

3. *Wyczerpanie środków krajowych*

(a) *Stanowiska stron*

75. Rząd stwierdził, że skarżące, decydując się na postępowanie przed sądami cywilnymi zamiast postępowania przed CPD, nie wyczerpały

środków krajowych. Ze względu na charakter zadośćuczynienia, którego domagały się w odniesieniu do p. Siderova, bardziej odpowiednie byłoby postępowanie przed CPD. Bezpośrednia skarga do sądu cywilnego byłaby lepszą drogą dochodzenia roszczeń, gdyby pokrzywdzone twierdziły, że osobiście poniosły szkodę w wyniku nękania lub podżegania do dyskryminacji, co nie miało miejsca w przypadku skarżących. Postępowanie przed CPD byłoby również szybsze i skuteczniejsze i mogłoby doprowadzić do nałożenia sankcji na p. Siderova. Skarżące nie wyjaśniły swoich preferencji dotyczących postępowania przed sądem cywilnym. Co więcej, czekały dość długo po opublikowaniu obu książek, zanim wniosły pozew.

76. Skarżące podniosły, że zgodnie z prawem wybrały jedną z alternatywnych dróg dochodzenia roszczeń przewidzianych w ustawie z 2003 r. – wówczas nowym akcie prawnym, który nie doczekał się jeszcze bogatego orzecznictwa. Nie domagały się one odszkodowania, a raczej a) sądowego stwierdzenia na podstawie ustawy z 2003 r., że wypowiedzi p. Siderova stanowiły nękanie na tle rasowym oraz b) przeprosin, ponieważ uznały, że te gesty, a nie odszkodowanie pieniężne, będą stanowiły najbardziej odpowiednią formę zadośćuczynienia, zważywszy, że postrzegały one swoje roszczenie jako strategiczną spór sądowy mający na celu tłumienie mowy nienawiści, która dotyczyła wszystkich mniejszości w kraju.

(b) Ocena Trybunału

77. Ogólne zasady dotyczące wymogu wyczerpania krajowych środków odwoławczych zostały podsumowane w sprawie *Vučković i Inni przeciwko Serbii* ((zastrzeżenie wstępne) [WI], nr 17153/11 i 29 innych, §§ 69-77, 25 marca 2014 r.). W odniesieniu do sytuacji, w których dostępne są różne sposoby zadośćuczynienia, Trybunał przypomina, że od skarżącego, który skorzystał ze środka odwoławczego – który jak się wydaje jest skuteczny i odpowiedni – nie można wymagać, aby wykorzystał również inne środki, które były dostępne, ale prawdopodobnie nie miały większych szans powodzenia (zob. *Aquilina przeciwko Malcie* [WI], nr 25642/94, § 39, ETPC 1999-III). Jeśli zastosowano jeden środek odwoławczy, nie jest wymagane użycie innego środka, który ma zasadniczo ten sam cel (zob. *Micallef przeciwko Malcie* [WI], skarga nr 17056/06, § 58, ETPC 2009).

78. Ustawa z 2003 r. przewiduje dwie drogi dochodzenia roszczeń w odniesieniu do dyskryminacji i nękania zarzucanych osobom prywatnym: a) postępowanie przed specjalną komisją (po którym może nastąpić postępowanie przed sądami administracyjnymi w celu sądowej kontroli decyzji komisji oraz postępowanie o odszkodowanie przed sądami cywilnymi) oraz b) postępowanie bezpośrednio przed sądami cywilnymi – droga, którą wybrały skarżące. Nie można powiedzieć, że pierwsza z dróg byłaby wyraźnie korzystniejsza pod względem dostępnych możliwości zadośćuczynienia. Skarżące chciały uzyskać oficjalne stwierdzenie, że wypowiedzi p. Siderova stanowiły nękanie i podżeganie do dyskryminacji,

nałożenie na niego nakazu powstrzymania się od takich wypowiedzi oraz przywrócenie *status quo ante* poprzez przeprosiny (zob. par. 10 pow.). Mogły to osiągnąć w każdym z obu postępowań. Specjalna komisja może stwierdzić naruszenie ustawy i nakazać zaprzestanie naruszeń oraz przywrócenie *status quo ante*, podobnie jak sądy cywilne (zob. pkt 36 i 38 powyżej). Istotnie, niedawno Zgromadzenie Ogólne Izb Cywilnych Najwyższego Sądu Kasacyjnego i wszystkich sędziów Naczelnego Sądu Administracyjnego wyraźnie zauważyło, że obie te procedury stanowią alternatywy, pomiędzy którymi zainteresowane osoby mają prawo swobodnie wybierać (zob. par. 39 pow.).

79. Nie można też powiedzieć, że w sytuacji, gdy skarżące wniosły pozew przeciwko p. Siderowowi, było oczywiste, że alternatywny środek prawny – czyli postępowanie przed specjalną komisją – dawałby większe szanse powodzenia. Prawdą jest, że – jak wynika z orzecznictwa przytoczonego w par. 30 - 32 – takie postępowania wydają się jak dotąd przynosić korzystniejsze rozstrzygnięcia osobom skarżącym się na prześladowanie na tle rasowym poprzez ogólne wypowiedzi stygmatyzujące ich grupę etniczną. Jednak ostateczne decyzje w tych sprawach pochodzą z 2009, 2010 i 2016 r., zaś skarżące wszczęły postępowanie w niniejszej sprawie wcześniej, bo w styczniu 2006 r. Wtedy ustawa z 2003 r. obowiązywała od nieco ponad dwóch lat (zob. par. 26 pow.) i najwyraźniej nic nie wskazywało na to, że jedna z dwóch alternatywnych dróg dochodzenia roszczeń przewidzianych w tej ustawie daje większe szanse powodzenia.

80. Nie jest też oczywiste, że postępowanie przed specjalną komisją mogłoby zapewnić skarżącym zadośćuczynienie szybciej niż postępowanie przed sądami cywilnymi. Należy przy tym pamiętać, że decyzje komisji nie są ostateczne, lecz podlegają kontroli sądowej (zob. par. 36 *in fine* pow.).

81. Podsumowując, nie można krytykować skarżących za to, że nie skorzystali ze środka, który był ukierunkowany zasadniczo na ten sam cel, co środek przez nich podjęty, i który w chwili wyboru nie wydawał się zapewniać lepszej perspektywy zadośćuczynienia (zob. *mutatis mutandis*, *A. przeciwko Francji*, 23 listopada 1993 r., § 32, Seria A nr 277-B, *Iatridis przeciwko Grecji* [WI], nr 31107/96, § 47, ETPC 1999-II, *Guberina przeciwko Chorwacji*, nr 23682/13, § 50, 22 marca 2016 r. oraz *Lewit*, cyt. pow., §§ 72-73).

82. Zastrzeżenie Rządu należy zatem oddalić.

4. Czy skarga jest częściowo oczywiście nieuzasadniona

(a) Stanowiska stron

83. Rząd podniósł, że książka „Potęga mamony” nie została przedstawiona w całości w trakcie postępowania krajowego, co oznacza, że nie można wyciągnąć wniosków co do ogólnej jej treści. Wystąpienie p. Siderova w Burgas również nie zostało należycie przedstawione jako dowód

w postępowaniu krajowym. Jeśli zaś chodzi o jego przemówienie w parlamencie, to w ogóle nie wspominał o Żydach. Skarga była zatem oczywiście nieuzasadniona w zakresie, w jakim dotyczyła wypowiedzi zawartych w tej książce oraz w tych dwóch wystąpieniach.

84. Skarżące podniosły, że kopia całej książki „Potęga mamony” została przedstawiona w postępowaniu krajowym. Podkreśliły również, że jak zauważyły sądy bułgarskie, p. Siderov nie zakwestionował autorstwa żadnej ze swoich wypowiedzi. Ani jego książka, ani żadna z jego wypowiedzi na ich temat nie mogła zatem zostać wyłączona z rozpatrywania w niniejszej sprawie.

(b) Ocena Trybunału

85. Jak już wspomniano, zarzut skarżących nie dotyczy wypowiedzi p. Siderova jako takich, a raczej odmowy przyznania skarżącym przez sądy bułgarskie zadośćuczynienia w związku z tymi wypowiedziami. Żaden z powodów, dla których sądy krajowe oddaliły pozew skarżących, nie wskazuje na to, że uczyniły to z racji niemożności umieszczenia stwierdzeń zawartych w książce *Potęga mamony* w ich właściwym kontekście ani wskutek wprowadzenia ich w błąd co do wydźwięku tych wypowiedzi, z braku dowodów co do kontekstu, w jakim padły.

86. Jeśli chodzi o wystąpienie p. Siderova w Burgas, zostało ono szczegółowo przeanalizowane przez Sąd Miejski w Sofii (zob. par. 19 pow.).

87. Wreszcie, kwestia, czy wypowiadając w parlamencie hasło „Bułgaria ponad wszystko - Bułgaria dla Bułgarów!” (zob. pkt 14 *in fine* pow.) p. Siderov dopuścił się antysemitkiej wypowiedzi, która wymagałaby przyznania skarżącym zadośćuczynienia, wymaga bardziej dogłębnej analizy i bardziej odpowiednie jest jej zbadanie, w kontekście innych jego wypowiedzi, na etapie rozpatrywania przedmiotu skargi.

88. Skarga nie może być zatem odrzucona jako oczywiście nieuzasadniona, mając za względzie argumentację przedstawioną przez Rząd.

5. Wniosek w przedmiocie dopuszczalności skargi

89. Stwierdzono już, że skarga nie jest niedopuszczalna ani z powodu tego, że skarżących nie można uważać za ofiary, ani z powodu jej rzekomej niezgodności *ratione materiae* z postanowieniami Konwencji, ani z powodu niewyczerpania przez skarżących środków krajowych, ani też z powodu tego, że jest w części oczywiście nieuzasadniona. Nie można też stwierdzić, że skarga jest w całości oczywiście nieuzasadniona lub niedopuszczalna z innych powodów. Musi zatem zostać uznana za dopuszczalną.

B. Meritum

1. Stanowiska stron

(a) Skarżące

90. Zdaniem skarżących, historyczne traktowanie Żydów w Bułgarii, które obszernie opisały, wraz z rosnącą od 2005 r. aktywnością ruchów nacjonalistycznych posługujących się retoryką antysemitką, stworzyło pilną potrzebę społeczną ochrony ich życia prywatnego, które obejmuje ich żydowskie pochodzenie oraz ochrony przed dyskryminacją. Oddalenie ich powództwa przeciwko p. Siderowowi stanowiło naruszenie pozytywnych obowiązków Bułgarii wynikających z art. 8 i 14 Konwencji w tym zakresie.

91. Skarżące szczegółowo przeanalizowały wyżej wspomniane fragmenty książki *Bumerang zła* i argumentowały, że nawet jeśli niektóre z tych fragmentów zawierały stwierdzenia dotyczące faktów, to ogólna narracja była wyraźnie antysemitka. Fakt, że w wielu miejscach książka zawiera po prostu powtórzenie teorii spiskowych wymyślonych wcześniej przez innych, był nieistotny, ponieważ p. Siderov wyraźnie się za nimi opowiadał.

(b) Rząd

92. Rząd zauważył, że skarga dotyczyła równowagi, która powinna być zachowana pomiędzy prawami wynikającymi z art. 8 Konwencji a prawem do wolności wyrażania opinii wynikającym z art. 10 Konwencji. Rząd podkreślił kilka czynników, które jego zdaniem świadczą o tym, że sądy bułgarskie dokonały prawidłowego wyważenia. Dla zachowania równowagi należało podzielić wypowiedzi p. Siderova – wymagające rozpatrywania w ich właściwym kontekście – na dwie grupy: wypowiedzi zawarte w jego książkach i wypowiedzi zawarte w jego dwóch wystąpieniach.

93. Wypowiedzi należące do pierwszej grupy, choć pseudonaukowe, tendencyjne, o wątpliwej wartości historycznej i artystycznej, to – postrzegane we właściwym kontekście – nie mogły zostać uznane za mowę nienawiści. Fragmenty książki *Bumerang zła* dotyczące judaizmu i chrześcijaństwa należy traktować jako wyrażenie poglądów p. Siderova na kwestie filozoficzne i religijne, co do których nie istnieje konsensus. Większość jego wypowiedzi na temat rewolucji bolszewickiej, choć przesadzona i tendencyjna, była zakorzeniona w faktach historycznych. W swoich wypowiedziach na temat Holokaustu po prostu powtarzał teorie spiskowe wysnute wcześniej przez innych. Znamienne w tym kontekście było to, że nie wyraził on aprobaty dla reżimu nazistowskiego ani nie usprawiedliwiał go. Bułgarscy Żydzi nie zostali wymienieni w jego książkach i nic nie wskazywało na to, że obrał ich za cel. Należy również przyznać, że p. Siderov uciekł się do nadętego języka, aby zwrócić na siebie uwagę. W

każdym razie książka *Potęga mamony* nie została przedłożona przez skarżące w całości i nie znajdowała się już w sprzedaży. Nie można było zatem wyciągnąć wniosków co do jej treści i ogólnego przesłania.

94. Jeśli chodzi o wystąpienie p. Siderova w parlamencie, to nie wspominał on w ogóle o Żydach i nie można go interpretować jako nawoływania do wykluczenia mniejszości etnicznych. Jak można wywnioskować z całego tekstu przemówienia, mówiąc o „Bułgarach” p. Siderov miał na myśli po prostu obywateli Bułgarii. Przemówienie, choć miało populistyczne zabarwienie i padły w nim mocne słowa, nie nawoływało do nienawiści wobec mniejszości, a raczej było wymierzone w innych polityków. Widziane w tym kontekście hasło „Bułgaria ponad wszystko – Bułgaria dla Bułgarów!” nie miało dyskryminacyjnych konotacji, ponieważ oznaczało „Bułgarię dla zwykłych obywateli” i nie mogło być utożsamiane z osławionym hasłem nazistowskim, do którego skarżące starały się je przyrównać. Jeśli chodzi o przemówienie w Burgas, to – poza zeznaniami świadków – nie zostało ono przedstawione jako dowód ani w postępowaniu krajowym, ani w postępowaniu przed Trybunałem.

95. Rząd zauważył następnie, że kontekst historyczny Holokaustu w Bułgarii był zupełnie inny niż w krajach bezpośrednio nim dotkniętych: mimo że Bułgaria była sprzymierzona z nazistowskimi Niemcami, to nie wysyłała swoich Żydów do obozów śmierci i nie egzekwowała swojego ustawodawstwa antyżydowskiego z takim samym zapałem, jak niektóre inne państwa europejskie. Co więcej, antysemityzm nigdy nie był rozpowszechniony w społeczeństwie bułgarskim, a Bułgarzy nie postrzegali Żydów jako nie-Bułgarów. W przeciwieństwie do sytuacji w niektórych innych krajach europejskich, rząd nie wiedział o atakach na Żydów w Bułgarii z powodu ich tożsamości. Należało również pamiętać, że skarga skarżących została złożona cztery lata po opublikowaniu książki *Bumerang zła*.

96. Innym istotnym czynnikiem był zakres, w jakim wypowiedzi p. Siderova wpłynęły na społeczność żydowską w Bułgarii. Jego teksty dotyczące judaizmu, choć dosadne, były wyrazem jego osobistej opinii, której przysługiwała ochrona, nawet jeśli opinia ta była obraźliwa, szokująca czy niepokojąca. Jego wypowiedzi na temat Trockiego i właścicieli mediów w USA były rzeczowe i nie wiadomo, w jaki sposób miały urazić skarżących. Jego wypowiedzi na temat Holokaustu musiały być oceniane w kontekście nieistnienia Holokaustu lub obozów śmierci w Bułgarii oraz faktu, że przodkowie skarżących nie ucierpieli z powodu tych strasznych wydarzeń, ani nie żyli z ich konsekwencjami.

97. Biorąc pod uwagę wszystkie te elementy, sądy bułgarskie zachowały prawidłową równowagę między prawem skarżących do poszanowania ich życia prywatnego oraz prawem p. Siderova do wolności wypowiedzi.

2. Ocena Trybunału

98. Uznaje się, że art. 8 Konwencji rodzi pozytywne obowiązki i że te obowiązki mogą wymagać przyjęcia środków mających na celu zabezpieczenie „poszanowania [...] życia prywatnego” nawet w sferze relacji pomiędzy jednostkami (zob. m.in. *X i Y przeciwko Holandii*, § 23, *Von Hannover (nr 2)*, § 98 oraz *Aksu*, § 59, wszystkie cyt. pow.).

99. W sprawie *Aksu* (cyt. pow., §§ 61 i 81) Trybunał uznał – w odniesieniu do publicznych wypowiedzi, które miały negatywnie stereotypizować mniejszościową grupę etniczną (Romów w Turcji) – że ponieważ wypowiedzi te mogły być postrzegane jako wpływające na „życie prywatne” poszczególnych członków grupy, istniał pozytywny obowiązek przyznania im zadośćuczynienia w związku z tymi wypowiedziami.

100. Wypełniając ten obowiązek, władze krajowe muszą jednak mieć na uwadze również prawa autora wypowiedzi wynikające z art. 10 Konwencji. W takich przypadkach zasadniczym pytaniem jest zatem, czy władze zachowały właściwą równowagę między prawem pokrzywdzonego do poszanowania jego „życia prywatnego”, a prawem autora wypowiedzi do wolności wypowiedzi. Generalne zasady dotyczące analizy tego punktu zostały określone w sprawie *Aksu* (cyt. pow., §§ 62-68; zob. także *Perinçek*, cyt. pow., §§ 198-99 i 228). Nie ma potrzeby powtarzania ich w całości, poza podkreśleniem, że kluczowa jest względna waga, jaką należy przypisać tym dwóm prawom – które co do zasady wymagają równorzędnego poszanowania – w konkretnych okolicznościach każdej sprawy, i że zależy to od znaczenia porównawczego konkretnych aspektów obu tych praw, które wchodzi w grę w danym przypadku, oraz potrzeby ograniczenia (lub, w zależności od przypadku, ochrony) każdego z nich. Władze krajowe dysponują marginesem swobody przy dokonywaniu tej oceny, ale ich ustalenia mogą być zaakceptowane przez Trybunał tylko wtedy, gdy władze dokonały wyważenia zgodnie z kryteriami określonymi w jego orzecznictwie.

101. Zgodnie z tym orzecznictwem, wypowiedziom dotyczącym spraw ze sfery interesu publicznego co do zasady przysługuje silna ochrona na podstawie art. 10 Konwencji, natomiast wypowiedzi, które promują lub usprawiedliwiają przemoc, nienawiść, ksenofobię lub inną formę nietolerancji, zwykle nie mogą korzystać z ochrony (zob. *Perinçek*, cyt. pow., § 230 i przytoczone tam orzecznictwo). Trybunał uznał również istotną rolę odgrywaną przez media w społeczeństwie demokratycznym (zob. *Fressoz i Roire przeciwko Francji* [WI], nr 29183/95, § 52, ETPC 1999-I, *Stoll przeciwko Szwajcarii* [WI], nr 69698/01, § 102, ETPC 2007-V oraz *Pentikäinen przeciwko Finlandii* [WI], nr 11882/10, § 91, ETPC 2015) i konsekwentnie podkreślał znaczenie wolności słowa dla członków parlamentu (zob. *Karácsony i Inni przeciwko Węgrom* [WI], nr [WI], skarga nr 44357/13, § 137, 17 maja 2016 r. i przytoczone tam orzecznictwo). Przyjął jednocześnie, że zasadne może być nakładanie nawet poważnych sankcji

prawnokarnych na dziennikarzy lub polityków w przypadkach mowy nienawiści lub podżegania do przemocy (zob. *Cumpănă i Mazăre przeciwko Rumunii* [WI], nr 33348/96, § 115, ETPC 2004-XI, *Otegi Mondragon przeciwko Hiszpanii*, nr 2034/07, § 59, ETPC 2011, a w szczególności *Atamanchuk przeciwko Rosji*, nr 4493/11, §§ 67 i 70, 11 lutego 2020r.) oraz stwierdził, że nawet wypowiedzi członków parlamentu zasługują na niewielką – o ile w ogóle jakkolwiek – ochronę, jeśli ich treść jest sprzeczna z demokratycznymi wartościami systemu Konwencji, ponieważ korzystanie z wolności słowa, nawet w parlamencie, pociąga za sobą „obowiązki i odpowiedzialność”, o których mowa w art. 10 ust. 2 (zob. *Pastörs*, cyt. pow., § 47).

102. Ponieważ wypowiedzi, w związku z którymi skarżące domagały się zadośćuczynienia, były (jak wynika z samych użytych w nich określeń) *prima facie* antysemickie w swej intencji – co wynika niezbiecie z samych użytych w nich określeń (zob. szczególnie w odniesieniu do wypowiedzi negujących Holokaust, *Perinçek*, cyt. pow., §§ 234, 243 i 253 *in fine*) – w niniejszej sprawie analiza ta musi uwzględniać również obowiązki wynikające z art. 14 Konwencji – w szczególności obowiązek zwalczania dyskryminacji rasowej, który obejmuje dyskryminację ze względu na czyjeś pochodzenie etniczne (por. *Aksu*, cyt. pow., §§ 43-45).

103. Nie jest zadaniem Trybunału stwierdzenie, czy kwestionowane wypowiedzi stanowiły „nękanie” lub „podżeganie do dyskryminacji, prześladowania i segregacji rasowej” w rozumieniu art. 5 ustawy z 2003 r. i ust. 1 pkt 1 dodatkowych przepisów do ustawy z 2003 r. (zob. par. 27 i 28 pow.). Wykładnia i stosowanie prawa krajowego należy przede wszystkim do organów krajowych, w szczególności do sądów. Zadanie Trybunału ogranicza się do kontroli ich decyzji w świetle wymogów Konwencji.

104. W niniejszym przypadku, w przeciwieństwie do sprawy *Aksu* (cyt. pow., §§ 69-72 i 82-87), nie można powiedzieć, że sądy bułgarskie w odpowiedni sposób oceniły wydźwięk wypowiedzi p. Siderova. Chociaż sądy dostrzegły brutalność tych wypowiedzi, to zbagatelizowały ich potencjał do stygmatyzowania Żydów jako grupy oraz wzbudzania nienawiści i uprzedzeń wobec nich i najwyraźniej postrzegały je jako nic więcej niż część dozwolonej debaty w sprawach budzących zaniepokojenie opinii publicznej (zob. pkt 15 i 18-20 pow.). Jednakże, biorąc pod uwagę język użyty przez p. Siderova i ogólny wydźwięk jego przekazu (zob. par. 11 - 13 pow.), można łatwo zauważyć, że kwestionowane wypowiedzi w jego dwóch książkach miały na celu oczernienie Żydów oraz wzniecenie uprzedzeń i nienawiści wobec nich: jak już zauważono w par. 69 i 70, wszystkie one powtarzały utarte narracje antysemickie i negujące Holokaust. Jest to oczywiste już z samego ich brzmienia, niezależnie od szerszej treści obu książek, w których się pojawiły. W świetle tych wcześniejszych wypowiedzi i antysemickiego dyskursu, w który zaangażowana była partia polityczna p. Siderova (zob. par. 41 *in fine* i 42 pow.), jego wypowiedzi na wiecu przedwyborczym w Burgas

i w parlamencie (zob. par. 14 pow.) można również uznać za skierowane między innymi przeciwko Żydom – nawet jeśli p. Siderov nie rozwinął tej kwestii.

105. Sposób, w jaki sądy bułgarskie oceniły wydźwięk wypowiedzi p. Siderova, odzwierciedlał sposób, w jaki wyważyły one jego prawo do swobody wypowiedzi i prawo skarżących do poszanowania ich życia prywatnego. Mimo że sądy dostrzegły rozdźwięk między tymi dwoma prawami, nie można powiedzieć, że właściwie rozważyły ich względną wagę w danych okolicznościach. Trybunał i poprzednia Komisja konsekwentnie utrzymywały, że antysemickie wypowiedzi nie są uprawnione do żadnej lub do bardzo ograniczonej ochrony na mocy art. 10 Konwencji, rozpatrywanego w świetle art. 17 (zob. *Kühnen przeciwko Niemcom*, nr 12194/86, decyzja Komisji z 12 maja 1988 r., Zbiór Wyroków i Decyzji 56, s. 205, na s. 209, *Ochsenberger przeciwko Austrii*, nr 21318/93, decyzja Komisji z 2 września 1994 r., niepubl., *Lowe przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, nr 13214/87, decyzja Komisji z 9 grudnia 1988 r., niepubl., *W.P. i Inni przeciwko Polsce* (dec.), nr 42264/98, ETPC 2004-VII, *Pavel Ivanov*, cyt. pow.; *Balsytė-Lideikienė*, cyt. pow., §§ 78-86 oraz *M'Bala M'Bala przeciwko Francji* (dec.), nr 25239/13, §§ 34-42, ETPC 2015 (fragmenty)). Obejmuje to wypowiedzi negujące Holokaust lub jego aspekty (zob. liczne przypadki przytoczone w *Perinçek*, cyt. pow., §§ 209-12, a także, ostatnio, *Williamson*, §§ 20 i 26-27 oraz *Pastörs*, §§ 39-48, oba cyt. pow.). Nie zmienia tego fakt, że autor wypowiedzi jest politykiem lub wypowiada się w charakterze członka parlamentu (zob. *Pastörs*, cyt. pow., §§ 38-39 i 47). Przypisując znaczną wagę prawu do wolności wypowiedzi przysługującemu p. Siderovowi w odniesieniu do wypowiedzi kwestionowanych przez skarżących i umniejszając wpływ tych wypowiedzi na skarżących jako etnicznych Żydów mieszkających w Bułgarii (kraju, w którym p. Siderov wygłosił te wypowiedzi), sądy bułgarskie nie dokonały właściwego wyważenia, zgodnie z kryteriami określonymi w orzecznictwie Trybunału. Szczególny kontekst historyczny w odniesieniu do Bułgarii przeciwstawiany kontekstowi w odniesieniu do innych państw europejskich, ma w tym względzie niewielkie znaczenie (zob. *Perinçek*, cyt. pow., §§ 243 i 253 *in fine*).

106. Odmawiając przyznania skarżącym zadośćuczynienia w związku z dyskryminującymi wypowiedziami p. Siderova, władze krajowe nie zareagowały odpowiednio na dyskryminację ze względu na pochodzenie etniczne skarżących oraz nie wywiązały się z pozytywnego obowiązku zapewnienia poszanowania „życia prywatnego” skarżących. Doszło zatem do naruszenia art. 8 w związku z art. 14 Konwencji.

II. ZARZUT NARUSZENIA ARTYKUŁU 13 KONWENCJI

107. Skarżące zarzuciły na podstawie art. 13 Konwencji, że sądy, oddalając ich powództwo przeciwko p. Siderowowi, pozbawiły je skutecznego środka w odniesieniu do ich skargi na podstawie art. 8 i 14 Konwencji.

108. Strony nie przedstawiły żadnych stanowisk w związku z tym zarzutem skargi.

109. Zarzut dotyczy tej samej kwestii, która została zbadana w świetle art. 8 i art. 14 Konwencji – mianowicie, czy mechanizmy proceduralne dostępne w Bułgarii umożliwiły skarżącym uzyskanie skutecznego zadośćuczynienia w odniesieniu do wypowiedzi takich, jak te będące przedmiotem sprawy. Nie wymaga on zatem odrębnej analizy.

III. ZASTOSOWANIE ART. 41 KONWENCJI

110. Art. 41 Konwencji stanowi:

„Jeżeli Trybunał stwierdzi, że nastąpiło naruszenie Konwencji lub jej Protokołów, oraz jeżeli prawo wewnętrzne zainteresowanej Wysokiej Układającej się Strony pozwala tylko na częściowe usunięcie konsekwencji tego naruszenia, Trybunał orzeka, gdy zachodzi taka potrzeba, o przyznaniu słusznego zadośćuczynienia pokrzywdzonej stronie.”

A. Szkoda

111. Skarżące domagały się po 1000 euro (EUR) każda tytułem zadośćuczynienia za szkodę niemajątkową, której miały doznać w wyniku odmowy przez sądy bułgarskie przyznania im zadośćuczynienia w związku z wypowiedziami p. Siderova.

112. Rząd stwierdził, że skarga jest niedopuszczalna z powodu niewyczerpania środków krajowych, ponieważ skarżące nie domagały się odszkodowania w postępowaniu krajowym. Żądanie to jest także nieuzasadnione, ponieważ nie ma dowodów na to, że skarżące doznały jakiegokolwiek dyskryminacji z powodu wypowiedzi p. Siderova będących przedmiotem sprawy.

113. Zgodnie z orzecznictwem Trybunału zasada, że środki krajowe muszą zostać wyczerpane, nie ma zastosowania do roszczeń o słuszne zadośćuczynienie wnoszonych na podstawie art. 41 (dawniej art. 50) Konwencji (zob. *De Wilde, Ooms i Versyp przeciwko Belgii* (art. 50), 10 marca 1972 r., § 15, Seria A nr 14, *Salah przeciwko Holandii*, nr 8196/02, § 67, ETPC 2006-IX (fragmenty) oraz *Dimitrovi przeciwko Bułgarii* (słuszne zadośćuczynienie), nr 12655/09, § 16, 21 lipca 2016 r.). Sam fakt, że skarżący nie domagał się zadośćuczynienia na poziomie krajowym, nie stanowi zatem przeszkody dla dochodzenia przez niego słusznego zadośćuczynienia przed

Trybunałem (zob. *KIPS DOO i Drekalović przeciwko Czarnogórze*, nr 28766/06, § 144, 26 czerwca 2018 r.).

114. Niemniej jednak, w okolicznościach sprawy, samo stwierdzenie naruszenia art. 8 Konwencji w związku z art. 14 Konwencji może być postrzegane jako wystarczające zadośćuczynienie za wszelkie szkody niemajątkowe poniesione przez skarżące w wyniku oddalenia ich powództwa przeciwko p. Siderowowi.

B. Koszty i wydatki

115. Skarżące domagały się zwrotu 5375 EUR, które (jak twierdziły) poniosły tytułem kosztów zastępstwa procesowego za łącznie pięćdziesiąt trzy i trzy czwarte godziny pracy przy postępowaniu krajowym przeciwko p. Siderowowi oraz postępowaniu przed Trybunałem, według stawki godzinowej wynoszącej 100 EUR. Skarżące wyjaśniły, że ich przedstawiciele – trzech prawnicy współpracujący z Bułgarskim Komitetem Helsińskim – pracowali przez dwadzieścia sześć i jedną czwartą godzin przy postępowaniu krajowym oraz przez dwadzieścia siedem i pół godziny przy postępowaniu przed Trybunałem. Zwróciły się o wypłacenie wszelkich kwot z tego tytułu bezpośrednio Bułgarskiemu Komitetowi Helsińskim. Na poparcie swoich żądań przedłożyły karty ewidencji czasu pracy oraz umowy o honoraria zawarte pomiędzy każdą z nich z Bułgarskim Komitetem Helsińskim. Umowy te, zawarte 30 listopada 2012 r., dotyczyły wyłącznie postępowania przed Trybunałem.

116. Skarżące domagały się również kwoty 35,94 EUR z tytułu kosztów korespondencji. Na poparcie tego twierdzenia przedłożyły pokwitowania i faktury za usługi pocztowe.

117. Rząd wskazał, że żądanie dotyczące postępowania krajowego nie zostało poparte żadnymi dokumentami, ponieważ umowa pomiędzy skarżącymi i Bułgarskim Komitetem Helsińskim obejmowała jedynie postępowanie przed Trybunałem. Ponadto Rząd podniósł, że stawka godzinowa była wygórowana, a sprawa nie wymagała tak dużego nakładu pracy, jak twierdzono, zważywszy na fakt, że była ona stosunkowo prosta. Jeśli chodzi o pokwitowania i faktury z poczty, to niektóre z nich, pochodzące z 2011 i 2012 r., nie mogły dotyczyć korespondencji skierowanej do Trybunału, skoro skarga do Trybunału została wniesiona dopiero w kwietniu 2013 r.

118. Zgodnie z orzecznictwem Trybunału skarżącym przysługuje prawo do zwrotu poniesionych kosztów i wydatków wówczas, gdy zostanie wykazane, że zostały one rzeczywiście i koniecznie poniesione oraz były uzasadnione co do wysokości (zob. m.in. *Merabishvili przeciwko Gruzji* [WI], nr 72508/13, § 370, 28 listopada 2017 r.).

119. W tym przypadku roszczenie dotyczące kosztów zastępstwa procesowego poniesionych przez skarżące w postępowaniu krajowym przeciwko p. Siderowowi nie zostało poparte żadnymi dokumentami. Brak jest zatem podstaw do ustalenia, że zostały one faktycznie przez nich poniesione. Ta część roszczenia musi zatem zostać odrzucona.

120. Jeśli chodzi o opłaty poniesione w związku z postępowaniem przed Trybunałem, głównym punktem spornym jest to, czy były one uzasadnione co do wysokości. W ocenie tej Trybunał nie jest związany stawkami i standardami krajowymi (zob. *Dimitrov i Inni przeciwko Bułgarii*, nr 77938/11, § 190, 1 lipca 2014 r. i przytoczone tam orzecznictwo). Trybunał zauważa, że stawka godzinowa naliczona przez przedstawicieli skarżących za ich pracę jest taka sama jak naliczona w dwóch stosunkowo niedawnych sprawach przeciwko Bułgarii (zob. *Myumyun przeciwko Bułgarii*, nr 67258/13, § 83, 3 listopada 2015 r. oraz *Tomov i Nikolova przeciwko Bułgarii*, nr 50506/09, § 66, 21 lipca 2016 r.). Można ją zatem uznać za uzasadnioną. Z uwagi na stosunkowo wysoką złożoność zagadnień poruszanych w sprawie oraz długość i treść pism złożonych w imieniu skarżących, żądana liczba godzin również może być uznana za uzasadnioną. Skarżącym należy zatem przyznać 2750 EUR plus wszelkie podatki, które mogą zostać naliczone. Zgodnie z ich wnioskiem, kwota ta ma być wpłacona bezpośrednio na rachunek bankowy Bułgarskiego Komitetu Helsińskiego.

121. Jeśli chodzi o wydatki pocztowe, które miały być poniesione przez skarżących, jedynie pokwitowania dotyczące korespondencji wysłanej 23 kwietnia 2013 r. i 25 czerwca 2018 r. – na łączną kwotę 24,50 lewów bułgarskich – wydają się wyraźnie dotyczyć niniejszej sprawy. Skarżącym należy zatem przyznać 12,53 EUR z tego tytułu. Zgodnie z ich wnioskiem, kwota ta ma być również wpłacona bezpośrednio na rachunek bankowy Bułgarskiego Komitetu Helsińskiego.

C. Odsetki za zwłokę

122. Trybunał za właściwe uznaje, by wysokość odsetek za zwłokę została oparta na marginalnej stopy procentowej Europejskiego Banku Centralnego powiększonej o trzy punkty procentowe.

Z TYCH PRZYCZYN TRYBUNAŁ JEDNOGŁOŚNIE,

1. *uznaje* skargę dotyczącą art. 8 i 14 Konwencji za dopuszczalną;
2. *orzeka*, że doszło do naruszenia art. 8 Konwencji w związku z art. 14 Konwencji;
3. *orzeka*, że nie ma potrzeby rozpatrywania dopuszczalności ani meritum skargi na gruncie art. 13 Konwencji;

4. *orzeka*, że stwierdzenie naruszenia art. 8 Konwencji w związku z art. 14 Konwencji stanowi wystarczające słusze zadośćuczynienie za wszelkie szkody niemajątkowe poniesione przez skarżących;
5. *orzeka*,
 - (a) że pozwane państwo winno, w terminie trzech miesięcy od daty, w której niniejszy wyrok stanie się ostateczny zgodnie z art. 44 ust. 2 Konwencji, uiścić na rzecz skarżących, tytułem kosztów i wydatków, kwotę 2750 EUR (dwa tysiące siedemset pięćdziesiąt euro) powiększoną o wszelkie należne od skarżących podatki, a także kwotę 12,53 EUR (dwanaście euro i pięćdziesiąt trzy centy) przeliczoną na walutę pozwanego państwa według kursu obowiązującego w dniu płatności, płatne bezpośrednio na rachunek bankowy Bułgarskiego Komitetu Helsińskiego²;
 - (b) że od upływu wyżej wskazanego wyżej terminu trzech miesięcy aż do momentu uregulowania należności, należne będą odsetki zwykłe od określonych powyżej kwot, naliczone według stopy równej marginalnej stopie procentowej Europejskiego Banku Centralnego obowiązującej w tym okresie, powiększonej o trzy punkty procentowe.
6. *oddala* pozostałą część roszczenia skarżących dotyczącą słusznego zadośćuczynienia.

Sporządzono w języku angielskim i obwieszczono pisemnie w dniu 16 lutego 2021 r., zgodnie z Regulą 77 §§ 2 i 3 Regulaminu Trybunału.

Ilse Freiwirth
Zastępczyni Kanclerza

Tim Eicke
Przewodniczący

² Rektyfikowano 4 marca 2021 r. Dodaje się następującą treść: „płatne bezpośrednio na rachunek bankowy Bułgarskiego Komitetu Helsińskiego”.